

Idealisme versus pragmatisme. De Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen 1945-1980¹

IRIS STEEN

Inleiding

Vlaanderen noemt Nederland tegenwoordig de meest bevoorrechte partner² en Nederland verklaart prioriteit te verlenen aan de relatie met de deelstaat Vlaanderen. De Taalunie heeft haar twintigjarig bestaan gevierd en Vlaanderen beschikt zelfs over een eigen diplomatieke vertegenwoordiging in Den Haag. Deze situatie³ heeft een lange voorgeschiedenis. Hoewel Nederland en België na 1945 intensieve economische betrekkingen met elkaar hebben aangeknoopt, waren de culturele betrekkingen, die beide landen vanaf de instelling van het cultureel verdrag van 1946 met elkaar onderhielden, complex en emotioneel beladen. Veronderstelde gelijklopende belangen als de Nederlandse taal, een gedeeltelijk gezamenlijk verleden, hun positie als kleine staten in Europa en hun geografische ligging, hebben op de onderlinge culturele betrekkingen eerder remmend dan stimulerend gewerkt. Deze stonden ook vrijwel los van relaties op andere terreinen. Pas met de vérgaande autonomie van de deelstaten in België, de Europese eenwording en de aanpassing van het Nederlands beleid aan deze ontwikkelingen zijn de culturele betrekkingen veel meer ingebed in de overige samenwerking.

In deze bijdrage wordt nagegaan hoe de officiële Nederlands-Belgische culturele betrekkingen in de periode 1945-1980 zijn geëvolueerd naar Nederlands-Vlaamse betrekkingen en welk belang Nederlanders en Vlamingen hechtten aan deze culturele band. Culturele betrekkingen tussen beide landen kwamen vlak na de oorlog voornamelijk tot stand binnen het Belgisch-Nederlands cultureel verdrag, dat in 1946

1 Dit artikel is gebaseerd op het proefschrift *Romantiek en realisme. De Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen tussen 1945 en 1980* (KU Leuven, 1999). Aangezien bijna geen Belgische overheidsarchieven inzake culturele betrekkingen bewaard zijn gebleven, is het onderzoek vrijwel geheel gebaseerd op Nederlandse archiefbronnen. Toestemming om een zeer klein gedeelte van het enige Belgische archief inzake culturele betrekkingen — dat van Johan Fleerackers — te raadplegen, werd pas gegeven toen dit proefschrift al verdedigd was, na publicatie van een studie op basis van dit archief: A. Schramme, *Vlaanderen en zijn grote buitenland* (Tielt, 1999). Bij de verwijzingen naar archiefstukken zijn de volgende afkortingen gebruikt: Buza B - Archief van het ministerie van buitenlandse zaken, Brussel; Buza NL - Archief van het ministerie van buitenlandse zaken, Den Haag; OKW - Archief van het ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschappen, Zoetermeer; archief van de centrale directie internationale betrekkingen en taakvoorgangers van het ministerie van onderwijs (kunsten) en wetenschappen (1935-)1945-1987; Kadoc - Katholiek Documentatiecentrum, Leuven.

2 P. Dewael, B. Anciaux, J. Sauwens, *Het Vlaams buitenland beleid. Beleidsnota 2000-2004* (Brussel, 2000) 23.

3 Verdrag tussen het Koninkrijk België en het Koninkrijk der Nederlanden inzake de Nederlandse Taalunie, ondertekend te Brussel op 9 september 1980, *Belgisch Staatsblad*, 19-2-1982. De andere prioritaire relatie is met Duitsland. *Internationaal cultuurbeleid en besteding van HGIS-cultuurmiddelen* (Kamerbrief van de staatssecretarissen van onderwijs, cultuur en wetenschappen en van buitenlandse zaken, F. van der Ploegen D. A. Benschop, 14 juli 1999).

gesloten was⁴. Voor Nederland was het Nederlands-Belgisch verdrag het eerste culturele verdrag dat na de oorlog werd afgesloten. Voor België was het het tweede, er lag al een cultureel verdrag met Frankrijk⁵. Het budget dat de overheden uittrokken voor culturele betrekkingen was minimaal. Parlementaire aandacht voor internationale culturele betrekkingen was er nauwelijks⁶.

Voor de bestudering van de Nederlands-Belgische culturele betrekkingen is het jaar 1945 een goed vertrekpunt. De betrekkingen werden toen op een nieuwe leest geschoeid: beide landen werden geïncorporeerd in een nieuw westers statensysteem, zij waren meer dan ooit op elkaar aangewezen en vertaalden dat onder andere in de Benelux-samenwerking⁷. De communautaire verhoudingen in België waren van grote invloed op de culturele banden tussen beide landen. De rode draad in deze bijdrage is dan ook de positie van Vlaanderen⁸. Hoewel Vlaanderen pas vanaf 1964 geleidelijk aan meer (culturele) autonomie heeft gekregen, hebben de Vlaamse aspiraties, om zich via het cultureel verdrag met Nederland aan de Franstalige culturele suprematie in België te ontworstelen, de Nederlands-Belgische culturele betrekkingen een geheel eigen karakter gegeven.

Het eindpunt van dit artikel is 1980, het jaar waarin het Taalunieverdrag werd gesloten, dat samenwerking op het brede terrein van taal en letteren beoogde. Voor veel Vlamingen was dit de kroon op het moeizame werk van vele jaren toenadering zoeken tot Nederland (het verdrag bood wel kansen voor een veel intensievere samenwerking met Nederland) en een precedent voor hun internationale rol als deelstaat van België. Het Taalunieverdrag was evenzeer de uitkomst van de intern-Belgische evolutie naar een federale staat als van de Belgisch-Nederlandse culturele samenwerking gedurende meer dan dertig jaar, waarin de Nederlands-Vlaamse betrekkingen steeds intensiever waren geworden.

Het onderzochte tijdvak valt in twee perioden uiteen, de cesuur ligt rond 1962. Vanaf die tijd gingen de Vlaams-Waalse tegenstellingen de politiek in België beheersen en

4 Akkoord tussen België en Nederland op het gebied van onderwijs, wetenschap en kunst, ondertekend op 16 mei 1946 te 's-Gravenhage. *Staatsblad* 27-6-1947 (H208). De uitvoering van het cultureel verdrag was in handen van een paritair samengestelde gemengde commissie.

5 Ondertekend op 22 februari 1946. *Belgisch Staatsblad* 14-4-1946.

6 Kamer van volksvertegenwoordigers; documenten. Begroting van het ministerie van openbaar onderwijs voor het dienstjaar 1952. Wetsontwerp, 28 september 1951, nr. 4-XIX; Kamer van volksvertegenwoordigers; documenten. Begroting van het ministerie van openbaar onderwijs voor het dienstjaar 1957. Ontwerp overgemaakt door de senaat, 21 maart 1957, nr. 4-XIX/1; Senaat; documenten. Begroting van het ministerie van nationale opvoeding en cultuur voor het dienstjaar 1962. Ontwerp van de regering, 25 februari 1963, nr. 4-XIX/1. De gegevens over Nederland zijn ontleend aan H. Knippenberg, W. van der Ham, *Een bron van aanhoudende zorg. 75 jaar ministerie van onderwijs [kunsten] en wetenschappen 1918-1993* (Assen, 1993)424. Van 1951 tot 1959 Bf 1.500.000, daarna 1.700.000 per jaar. Het Frans-Belgische fonds kreeg altijd evenveel; deze twee fondsen waren altijd de best bedeelde van alle fondsen die België hiervoor beheerde.

7 J. M. Mitchell, *International cultural relations* (Londen, 1986) 1. Ph. H. Coombs, *The fourth dimension of foreign policy* (Londen, 1986) 6.

8 Hoewel de term Vlaanderen officieel pas vanaf 1980 werd gebruikt voor het Nederlandstalig deel van België, werd Vlaanderen als niet-officiële benaming wel algemeen gebruikt. In dit artikel betekent Vlaanderen dan ook het Nederlandstalig deel van België.

kwam er een proces van federalisering op gang⁹. Als uitvloeisel daarvan werd de Vlaams-Nederlandse toenadering, binnen het Belgisch-Nederlandse kader, op een officieel niveau geëntameerd.

De periode 1945-1962

Cultureel Groot-Nederland

Door versplintering en radicalisering van allerlei organisaties had de Vlaams-Nederlandse samenwerking aan het eind van de jaren dertig al een gevoelige knauw gekregen, maar de oorlog had in feite de genadeklap gegeven. De politieke Groot-Nederlandse stroming was volledig in diskrediet geraakt door de collaboratie van veel van haar aanhangers. Hoewel politieke aansluiting van Nederland en Vlaanderen na de oorlog volstrekt niet meer aan de orde was en er in Nederland over het algemeen een afkeer heerste van Vlaanderen, dat geassocieerd werd met collaboratie, bleef er op kleine schaal contact tussen Nederland en Vlaanderen bestaan. Dat wil niet zeggen dat er een nieuwe Groot-Nederlandse beweging ontstond, nu cultureel van inhoud. Daarvoor waren de initiatieven te verspreid, de groepjes die zich ermee bezighielden te klein en de respons bij het grote publiek te lauw. Desondanks hebben cultureel Groot-Nederlands geïnspireerde personen en organisaties een belangrijke rol gespeeld in de vormgeving van de Nederlands-Belgische betrekkingen. De belangrijkste personen, organisaties en hun denkbeelden passeren daarom hier kort de revue.

De cultureel Groot-Nederlandse ideeën sloegen sinds het ontstaan van België in de negentiende eeuw vooral aan bij intellectuelen en letterkundigen. Uit deze kringen kwamen Vlaams-Nederlandse organisaties voort als de Nederlandse congressen (in 1849), het Algemeen Nederlands Verbond, ANV (in 1895) en Groot-Nederlandse studentencongressen (in 1899)¹⁰. De Groot-Nederlandse ideologie kreeg in de twintigste eeuw een sterke impuls door de opvattingen van P. Geyl. In zijn visie was de scheuring van de Nederlanden in de zestiende eeuw als gevolg van militaire en geografische coincidenties helaas niet langs de taalgrens verlopen, die al sinds de vroege middeleeuwen vastlag, maar dwars door het Nederlandstalige gebied heen, met alle funeste gevolgen van dien voor het Nederlandstalige deel van de Zuidelijke Nederlanden, het latere België. De grondslag van de Nederlandse culturele eenheid was

9 Federalisering betekent in België splitsing naar (taal)gemeenschap.

10 De Nederlandse congressen ontstonden als Nederlandsche taal- en letterkundige congressen, waar over gezamenlijke taaizaken gesproken werd, maar waar de Nederlanders afhaakten zodra het ging om Vlaamse politieke eisen. Tussen 1912 en 1949 waren er geen congressen, vanwege de oorlogen en de houding van Vlaamse voormannen daarin. Het Algemeen Nederlands Verbond werd opgericht in Brussel in 1895 door Hippoliet Meert en ging in 1898 samen met Nederlandse geestverwanten. Het ANV wenste de Nederlandse taal en cultuur over de hele wereld te ondersteunen. K. de Clerck, J. Dedeurwaarder, 'Nederland-Vlaanderen', *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging* (Tielt, 1998) 2164-2182. De Groot-Nederlandse studentencongressen hadden als doel verspreiding van propaganda voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit en voor wetenschapsbeoefening in het Nederlands en het bevorderen van contact tussen Nederlandse en Vlaamse studenten. P. van Hees, 'Groot-Nederlandse studentencongressen', *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 1363-1367.

volgens Geyl de taalgemeenschap, die hij aanduidde met de term 'Nederlandse stam'¹¹. Maar hij signaleerde ook een geografische eenheid, een gelijksoortige ontwikkeling op sociaal en politiek gebied door de politieke vereniging van de 'Dietse gewesten' onder de Bourgondiërs en hij nam in de Nederlandssprekende gewesten tevens een eenheid in de kunst waar¹². Geyls wetenschappelijke verdienste is geweest dat hij enge, godsdienstig of staatkundig geïnspireerde visies op de Nederlandse Opstand opengebroken heeft, hoewel hij zich bezondigde aan hetzelfde finalisme waarvan hij zijn opponenten beschuldigde, ditmaal van taalnationalistische aard¹³.

Geyl had ook een politieke agenda. Hij heeft een belangrijke rol gespeeld bij het ingang doen vinden van de culturele Groot-Nederlandse gedachte onder alle flaminganten. In Nederland kreeg de Groot-Nederlandse gedachte alleen aanhang in een kleine kring van intellectuelen. De politieke uitwerking ervan, met als ultiem doel de ontbinding van de Belgische staat en aanhechting van Vlaanderen bij Nederland, heeft Geyl wel gemaakt, maar toen dit gedachtegoed in extreemrechts vaarwater terecht kwam, nam hij er afstand van¹⁴.

Na de oorlog bestond er wegens de deplorabele toestand waarin de Vlaamse beweging verkeerde aan Vlaamse kant grote behoefte aan contact met het cultureel verwant geachte Nederland. De Groot-Nederlandse gedachte was politiek wel dood, maar cultureel slechts bewusteloos. Het denken over Nederlandse cultuur — een veronderstelde gemeenschappelijke cultuur van Nederland en Vlaanderen gebaseerd op de Nederlandse taal — was een onderdeel van de Vlaamse bewustwording. De enkeling die het begrip Nederlandse cultuur historisch onderbouwde leunde zwaar op Geyls argumentatie¹⁵. Nederlandse cultuur was een nogal statisch concept. Het ging uit van een vrijwel onveranderlijke basis — de Nederlandse taal — die door organisatorische en structurele verschillen tussen beide landen niet echt was aangetaast. Maar zelfs een evident gemeenschappelijk belang als de Nederlandse taal is geen natuurlijke eenheid. Er zijn voortdurend politieke beslissingen nodig geweest om de taal eenvormig te maken en te houden. Die beslissingen zijn vaak moeizaam tot stand gekomen, juist omdat taal voortdurend in beweging is en beïnvloed wordt door de ontwikkelingen in de maatschappij. Als de taal al geen natuurlijke eenheid vormt, dan is een gezamenlijke cultuur op basis van die taal al helemaal niet vanzelfsprekend.

Juist omdat het begrip Nederlandse cultuur zo vaag en zwak onderbouwd was, kon

11 P. Geyl, *Nederland en België. Hun gemeenschappelijke geschiedenis en hun onderlinge betrekkingen* (Antwerpen, 1921) 10, 15-16.

12 P. Geyl, *Vaderlandse gemeenschap in historisch perspectief* (Santpoort, 1936) 16. Geyl, *Nederland en België*, 17.

13 J. Tollebeek, 'Finalisme en anti-finalisme in de geschiedschrijving van de Nederlandse cultuur', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LXVIII (1990) 922-948.

14 P. van Hees, 'Over Vlaams nationalisme en Groot Nederland', *De geschiedschrijving van de Vlaamse beweging sinds 1975* (Gent, 1993) 77 (noot 58).

15 M. van Haegendoren, H. D. de Vries Reilingh, *Noord-Zuidverbinding. Samenhorigheid en samenwerking in de Lage Landen* (Tielt/Den Haag, 1961) 26-28. H. Fayat, 'De Nederlandse taal in het Europa van morgen. Toespraak op het 37ste Nederlandse congres', *Ons Erfdeel*, X (1967) 26-32. H. Brugmans, 'De Nederlanden, hoeksteen van Europa', *Neerlandia*, LXXVIII (1974) 149-162.

deze term als mythe fungeren. Mythes werken als samenbindende factor en spelen een rol in het ontwikkelen van een eigen identiteit¹⁶. De mythe van Nederlandse cultuur was in dit geval nodig om de Vlamingen een eigen identiteit en een volwaardige positie in België te bezorgen en speelde dus een belangrijke rol in de Vlaamse emancipatie. Het begrip Nederlandse cultuur was vooral van belang voor intern-Belgisch gebruik, maar in sommige kringen werd de consequentie uit die opvattingen getrokken en kwamen er contacten met Nederland tot stand.

Een klein aantal vooroorlogse Vlaams-Nederlandse activiteiten, zoals de studentencongressen, in de jaren dertig kweekvijver van politiek Groot-Nederlandse ideeën en terechtgekomen in fascistisch vaarwater, werd snel na de oorlog hervat¹⁷. Op zichzelf waren de negen congressen, gehouden tussen 1947 en 1961, onbelangrijk, maar zij brachten enkele actieve en invloedrijke cultureel Groot-Nederlanders voort, onder wie Johan Fleerackers¹⁸, die in de jaren zestig en zeventig een prominente rol speelde in de Nederlands-Belgische culturele betrekkingen.

In 1949 werd er ook een Nederlands congres — een Vlaams onderonsje — georganiseerd ter herdenking van het eerste Nederlands taal- en letterkundig congres uit 1849. De Nederlandse congressen kwamen pas echt weer op gang in de jaren zestig. Daarnaast kwam er een samenwerking tot stand tussen de Vlaamse en de Nederlandse filologencongressen en na de oorlog werden ook de Belgisch-Nederlandse historische congressen weer hervat¹⁹, die de geschiedenis van beide landen behandelden, maar waar de voertaal Nederlands was.

Ook het Algemeen Nederlands Verbond (ANV) krabbelde na de oorlog moeizaam overeind²⁰. Tijdens de oorlog had de Duitse bezetter het verbond weliswaar niet verboden, maar de bezetter had in 1941 wel de contacten tussen de Nederlandse en Vlaamse afdelingen verbroken. De voorzitter, J. de Vries, was in 1941 afgetreden wegens zijn openlijk nationaal-socialistische gezindheid, die in strijd was met de politieke neutraliteit van het ANV. Zijn vermenging van Groot-Nederlandse met nationaal-socialistische ideeën had het ANV geen goed gedaan. De jaren daarna leidde de vereniging een kwijnend bestaan. Na de bevrijding nam de Nederlandse afdeling van het ANV zijn werkzaamheden heel langzaam weer op. In het nieuwe hoofdbestuur zaten geen vertegenwoordigers uit Vlaanderen en het ANV was vooral op Nederland en haar koloniën georiënteerd. De ANV-leden keken onwennig en wat wantrouwend tegen de toestand in Vlaanderen aan. Pas vanaf 1948 waren er weer ANV-activiteiten in Vlaanderen.

In de jaren zestig kreeg het ANV een belangrijke uitbreiding en verjonging door de toetreding van het Vlaamse Erasmusgenootschap (1960) en het Nederlands-Vlaamse

16 A. D. Smith, *National identity* (Harmondsworth, 1991) 22.

17 L. Vos, 'De Dietse studentenbeweging 1919-1940', *Acta. Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse belrekkingen tussen 1815 en 1940* (Gent, 1981) 451-493.

18 A.W. Willemsen, 'Enkele aspecten van Nederlands-Vlaamse samenwerking', *Neerlandia*, LXV (1961) 57-58.

19 F. W. N. Hugenholtz, 'De Nederlands-Belgische historische congressen sinds 1939', *Theoretische Geschiedenis*, XIX (1992) 186-201.

20 De gegevens over het ANV zijn ontleend aan P. van Hees, H. de Schepper, ed., *Tussen cultuur en politiek* (Hilversum/Den Haag, 1995).

genootschap De Nederlanden in Europa (1962). Het Erasmusgenootschap organiseerde al sinds 1949 Nederlandse cultuurdagen in Gent, waar ook Nederlanders voor uitgenodigd werden. Daarnaast organiseerde het genootschap volksontwikkelingswerk: en literaire activiteiten in heel Vlaanderen. De contacten met Nederlandse volkshogescholen waren al intensief, en de fusie met het ANV was dan ook een vrij logische stap. Het genootschap De Nederlanden in Europa, dat de samenwerking van Nederland en Vlaanderen tegen de achtergrond van de Europese integratie wilde stimuleren, zette diezelfde stap in 1962. Het was in 1957 ontstaan uit leden van het vooroorlogse Diets studenten verbond, aangevuld met enige organisatoren van de naoorlogse studentencongressen. Algemeen voorzitter was P. Geyl en A.W. Willemsen was algemeen secretaris. Andere bestuursleden waren onder anderen J. Flerackers en W. Debrock²¹. Debrock maakte in de jaren zestig carrière bij het ministerie van Nederlandse cultuur en was vanaf 1972 voorzitter van de Belgische delegatie van de gemengde commissie. Flerackers bouwde daarnaast een carrière uit in de Kultuurraad voor Vlaanderen²² en was vanaf 1965 als kabinetschef van verschillende ministers van Nederlandse cultuur de centrale figuur in de Vlaamse toenadering tot Nederland. Met name Willemsen en Flerackers vonden dat er te veel overlapping bestond tussen het kleine genootschap en het ANV. Met het opgaan van het genootschap in het ANV kreeg het verbond er weer enige honderden leden bij.

Het ANV sloeg vervolgens een nieuwe richting in: naast aandacht voor Nederlandse taal en letterkunde legde het verbond het accent op de Nederlandse cultuur (van Nederland en Vlaanderen) in het nieuwe Europa²³. Europese samenwerking bood Vlamingen de gelegenheid om zonder staatkundige problemen het Belgisch niveau te overstijgen²⁴. Het Nederlands nationalisme verdween naar de achtergrond en maakte plaats voor overkoepeling van allerlei Vlaams-Nederlandse samenwerking tussen culturele organisaties. Een eerste blijk van samenwerking tussen het ANV en enige bestuursleden van het genootschap De Nederlanden in Europa was het 35ste Nederlands Congres, dat in september 1961 in Vlaardingen gehouden werd. Het was een belangrijk congres, niet zozeer vanwege het aantal deelnemers — rond de 300 —, maar wegens de thematiek. Er werd gecongresseerd over Nederlands cultuurbeleid

21 Genootschap De Nederlanden in Europa, ledenlijst 1960. Universiteitsbibliotheek Utrecht, archief Geyl, map 34.

22 Op initiatief van volkvertegenwoordiger Renaat van Elslande en gedeputeerden Paul Knapien (Limburg) en Jozef Storme (West-Vlaanderen), allen van de CVP, richtten de provinciebesturen van de Nederlandstalige provincies en het tweetalige Brabant in 1959 de Kultuurraad voor Vlaanderen op. Deze telde 60 leden, 10 gedeputeerden, 20 leden benoemd door de bestendige deputaties van de provincies en 30 leden gecoöpteerd door de 30 provinciale leden. De gecoöpteerden waren deskundigen uit culturele en wetenschappelijke hoek. Juist omdat de Kultuurraad opgericht was door en ten dele bestond uit gekozen provincieraadsleden, wierp deze zich op als de democratische vertegenwoordiging van de Nederlandse cultuur in België. De Kultuurraad streefde naar culturele autonomie en culturele integratie met Nederland. J. Theuwissen, 'Kultuurraad voor Vlaanderen', *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging, 1754-1757*.

23 J. van Mechelen, 'Het Erasmusgenootschap en de Nederlandse cultuurdagen te Gent', *Neerlandia*, LXIV (1960) 46-47.

24 G. Groothoff, H. Waltmans, 'Het Algemeen Nederlands Verbond van 1945 tot heden', in: Van Hees, De Schepper, *Tussen cultuur en politiek*, 147. J. Gilissen, 'Vlaanderen, Europese natie', *Neerlandia*, LVII (1953) 79-80.

in België en Nederland. Julien Kuypers, Belgisch voorzitter van de gemengde commissie ter uitvoering van het Nederlands-Belgisch cultureel verdrag en secretaris-generaal van het ministerie van openbaar onderwijs, lanceerde op dit congres voor het eerst in het openbaar het in kleinere kring al langer circulerende begrip culturele integratie, dat sindsdien niet meer verdwenen is uit het vocabulaire van de Vlaams-Nederlandse samenwerking²⁵.

Cultureel Groot-Nederlandse continuïteit was vooral te vinden bij de volkshogescholen, die dat van begin af aan propageerden²⁶. Hun eerste doelstelling was algemene vorming voor een breed publiek en emancipatie van verschillende groepen in de eigen samenleving. Juist deze vormende, emanciperende doelstelling heeft het denken over Nederlandse cultuur in Vlaanderen bevorderd en heeft zo indirect de culturele samenwerking met Nederland gestimuleerd. Vooral Maurits van Haegendoren heeft onder andere door zijn werk voor de Stichting Lodewijk de Raet de nadruk gelegd op de emanciperende rol van de Nederlandse taal in de democratisering van de cultuur. Via de Nederlandse taal, en vooral zoals die in Nederland gesproken werd, zouden de Vlamingen op een cultureel hoger peil kunnen komen²⁷. In Nederland is de invloed van cultureel Groot-Nederlands denken via het volkshogeschoolwerk veel minder duidelijk aanwijsbaar. Het kader was een groot voorstander van samenwerking met Vlaanderen, maar het is de vraag of die opvatting ook leefde in brede kringen van cursisten. Voor Nederlanders speelde het cultureel minderwaardigheidsgevoel veel minder een rol dan voor Vlamingen.

Hoewel slechts een kleine groep gedreven werd door een gevoel van exclusieve Vlaams-Nederlandse culturele verbondenheid, heeft deze groep cultureel Groot-Nederlanders grote invloed uitgeoefend op de officiële Nederlands-Belgische culturele betrekkingen. Protagonisten van Vlaams-Nederlandse organisaties waren zelf lid van de gemengde commissie die het cultureel verdrag uitvoerde, of van een subcommissie of zij hadden banden met leden van de commissie. Gezien de huiver van de Nederlandse overheid voor enige verbondenheid met een niet-zelfstandig Vlaanderen en de moeilijke politieke verhoudingen in België, zorgde de gemengde commissie ervoor in het openbaar uiterst zorgvuldig op te treden en geen openlijke Vlaams-Nederlandse toenadering te doen zolang de politieke omstandigheden dat niet toelieten.

Het cultureel verdrag en de gemengde commissie

Het Nederlands-Belgisch cultureel verdrag van 1946 was breed van opzet en bood mogelijkheden voor vérgaande samenwerking. Het verdrag bevatte de gangbare be-

25 J. Kuypers, 'Nederlands cultureel beleid in België', *Neerlandici*, LXV, x (1961) 99-103.

26 Nogal wat leiders van de volkshogescholen kwamen uit vooroorlogse Groot-Nederlandse kringen, zoals het Diets studenten verbond. Uit die tijd dateerden de intensieve Vlaams-Nederlandse volkshogeschoolcontacten. M. van Haegendoren, 'Herinneringen aan Henk van der Wielen', *Neerlandici*, LXXVII (1973) 81-82. H. D. de Vries Reilingh, *De volkshogeschool* (Groningen, 1946), vermeld door H. Nijenhuis, *Volksopvoeding tussen elite en massa. Een geschiedenis van volwasseneneducatie in Nederland* (Meppel, 1981)83.

27 M. van Haegendoren in: *De Nederlandse cultuur in België* (Brussel: Stichting Lodewijk de Raet, 1957)4-6.

palingen voor wetenschappelijke en culturele uitwisseling. Bijzonder waren bepalingen rond het gezamenlijk behartigen van culturele belangen in het buitenland en het oprichten van culturele instituten op eikaars grondgebied²⁸. Een verwijzing naar de taaiverwantschap tussen beide landen en de daaruit eventueel voortkomende samenwerking ontbrak wegens de tweetaligheid van België. In de officiële contacten moest iedere verwijzing naar Groot-Nederland vermeden worden. De opsteller van het cultureel verdrag, Julien Kuypers, secretaris-generaal van het Belgische ministerie van openbaar onderwijs, vurig pleitbezorger van de Vlaamse zaak, maar ook door de wol geverfd in het Belgisch bestuur, wist waar de grenzen van de samenwerkingsmogelijkheden lagen. Er was wel overleg over spellings- en andere taalkwesties, maar de ministers hielden zelfde gevoelige taalkwesties in portefeuille. Kuypers had wel een artikel opgenomen over 'instandhouding en uitbreiding van gemeenschappelijke culturele belangen in het buitenland'. Volgens J. Fleerackers had hij dat met opzet gedaan en liet hij daarmee zijn gedrevenheid voor de Nederlandse taal en cultuur in binnen- en buitenland blijken²⁹.

De uitvoering van het cultureel verdrag en de prioriteitenstelling was zoals gezegd in handen gelegd van de gemengde commissie en enige ambtenaren. Er was geen echt beleid in die zin dat er doelstellingen werden geformuleerd en een traject werd aangegeven om die doelstellingen te realiseren. Leidraad bij de activiteiten van de commissie vormden vaak de eigen voorkeuren en/of de eigen contacten van leden van de commissie, voorzover die binnen het cultureel verdrag pasten³⁰. De gemengde commissie was officieel slechts een adviesorgaan van de bevoegde ministers. Voor de praktische uitvoering waren dat de ministers van onderwijs. Omdat het een internationaal verdrag betrof, werden de bilaterale culturele betrekkingen getoetst aan het algemeen buitenlands beleid en lag de eindverantwoordelijkheid bij de minister van buitenlandse zaken. Dat leidde tot een dubbele structuur bij de betrokken ministeries: zowel bij de ministeries van onderwijs als die van buitenlandse zaken ontstonden afdelingen die zich met internationale culturele betrekkingen bezighielden. Dat leidde tot onduidelijkheid over competenties en dubbele circuits³¹.

Hoewel de culturele betrekkingen dus officieel tot de buitenlandse politiek gerekend werden, dreven de Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen vooral mee op de golven van de binnenlandse ontwikkelingen. In de praktijk toonden de ministers weinig belangstelling voor de uitvoering van het cultureel verdrag. Buitenlandse za-

28 Akkoord tussen België en Nederland op het gebied van onderwijs, wetenschap en kunst, ondertekend op 16 mei 1946 te 's-Gravenhage. *Staatsblad* 27-6-1947 (H208).

29 J. Fleerackers, 'Zin en onzin tussen Noord en Zuid. Terugblik en perspectief op 20 jaar culturele samenwerking. Rede op het Nederlands-Vlaams bibliotheekcongres te Brussel, 25 en 26 maart 1968', *Bibliotheekleven*, LUI (1968) 267. J. Fleerackers, 'Julien Kuypers (1892-1967)', *Dietsche Warande en Belfort*, CXVII (1972) 765.

30 Gemengde commissie; notulen 34ste vergadering, Namen, 19,20 en 21 mei 1959. Buza NL 35,5/55-2/65, doos 3; 810.1: België; Uitvoering culturele overeenkomst tussen België en Nederland; gemengde commissie, vergaderingen 1955-1965.

31 Kamer van volksvertegenwoordigers; documenten. Begroting van het ministerie van buitenlandse zaken en buitenlandse handel voor het dienstjaar 1948, nr. 225. Verslag namens de commissie voor de buitenlandse zaken en buitenlandse handel uitgebracht door de heer Piéard, 17 februari 1948.

ken had alleen oog voor de uitbouw van politieke en economische samenwerking. In beide landen dreigden culturele zaken ondergesneeuwd te raken in het omvangrijke ministerie van onderwijs, waar de aandacht voornamelijk uitging naar onderwijs, waaraan de deelname in de jaren vijftig door de bevolkingsgroei en de hogere scholingsgraad van de bevolking enorm toenam. Bovendien waren de interne politieke problemen in België zo overheersend, dat culturele zaken nauwelijks op de politieke agenda kwamen. Er bestond geen Belgische, maar ook nog geen aparte Vlaamse of Franstalige cultuurpolitiek. In Vlaamse kringen werden wel ideeën ontwikkeld over culturele autonomie, maar deze werden in de jaren vijftig niet vertaald in concrete politieke maatregelen. Het gevolg hiervan was dat de leden van de gemengde commissie veel zaken zelfstandig regelden of overlieten aan ambtenaren. Hierdoor kreeg de gemengde commissie enige speelruimte. Gezien het beperkte budget was die niet groot. Bovendien zou een duidelijke voorkeur voor Vlaams-Nederlandse toenadering bij de betreffende ministers in beide landen argwaan wekken. Zodra de kans zich voordeed, probeerde de gemengde commissie de Vlaams-Nederlandse culturele toenadering op de politieke agenda te zetten. De banden die leden van de gemengde commissie hadden met organisaties die zich bezighielden met Vlaamse emancipatie waren erg belangrijk voor de ontwikkeling van de visie van de gemengde commissie op de Belgisch-Nederlandse en daarbinnen vooral de Vlaams-Nederlandse culturele betrekkingen.

De gemengde commissie was paritair samengesteld, en bestond aanvankelijk uit vijf leden per land. De minister van onderwijs van elk land benoemde de leden. De eerste leden van de gemengde commissie waren, afgezien van de beide voorzitters H. J. Reinink en J. Kuypers, die topambtenaar waren op het Nederlandse, respectievelijk Belgische ministerie van onderwijs, hoogleraar of letterkundige. Hoewel het cultureel verdrag in geen enkel opzicht een Vlaams-Nederlands onderonsje mocht worden, was de keuze van de eerste leden van de gemengde commissie toch opvallend pro-Vlaams. In de commissie zetelden onder andere Emile van Dievoet, hoogleraar rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven en voorvechter van de vernederlandsing van het Belgische recht, Edgard Blancquaert, hoogleraar Nederlandse taalkunde, rector van de Rijksuniversiteit Gent en actief propagandist voor het verspreiden van het algemeen beschaafd Nederlands (ABN) in België, P. Geyl, hoogleraar geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht, die in het Interbellum een actieve rol in de Groot-Nederlandse beweging had gespeeld en de letterkundige Jan Engelman, die in het Interbellum deel had uitgemaakt van de Brabantse beweging, een katholieke, cultureel Groot-Nederlandse beweging die in de jaren dertig de emancipatie van het oude hertogdom Brabant ten opzichte van Holland en van België voorstond³². Na de oorlog was Geyls politieke rol uitgespeeld, maar op de achtergrond speelde hij nog een rol in allerlei organisaties, zoals in het genootschap De Nederlanden in Europa. Als lid van de gemengde commissie nam hij diverse initiatieven. Hij begon onder andere met een uitwisseling van hoogleraren geschiedenis, rechten en Nederlands — de keuze van deze vakgebieden was deels een gevolg van

32 Vos, 'De Dietse studentenbeweging 1919-1940', 464.

de persoonlijke interesses en contacten van leden van de gemengde commissie — die tot in de jaren zeventig heeft standgehouden. Doel van die uitwisseling was een diepergaand contact en integratie van de leerstof tot stand te brengen. Bij de keuze van de vakgebieden en de universiteiten speelden taal en historische verwantschap een rol: alleen Nederlandstalige universiteiten deden aan die uitwisseling mee.

Het enige terrein dat de commissie tot haar verdriet niet mocht betreden was dat van de spelling van de Nederlandse taal. Dat was eigenlijk het enige onderwerp dat de ministers wegens de politieke gevoeligheid van het onderwerp naar zich toe trokken, zoals bleek uit het jarenlange getouwtrek rond de *Woordenlijst der Nederlandse taal* en de spelling van de bastaardwoorden, waarover geen eensgezindheid bereikt werd tussen Nederland en België³³. Verschillen in de spreektaal en in opvattingen over spelling in beide landen leidden ertoe dat de commissie die de *Woordenlijst* moest samenstellen de kool en de geit spaarde en twee spellingen toeliet (voorkeur- en toegelaten of progressieve spelling)³⁴.

In de eerste jaren werd er angstvallig op gelet dat het Nederlandstalig deel van België niet bevoordeeld zou worden boven het Franstalig deel³⁵. Nederland wenste zelfs niet zijdelings betrokken te worden bij de Belgische communautaire problemen. Tegelijkertijd wilde men de in de praktijk sneller groeiende Vlaams-Nederlandse samenwerking niet als zodanig presenteren, maar noemde deze Belgisch-Nederlands. Vlaamsgezinden hechtten groot belang aan het cultureel verdrag met Nederland: in de naoorlogse werkelijkheid van een sterk België, nieuwe internationale verhoudingen en een zieltogende Vlaamse beweging zagen zij in deze constellatie mogelijkheden om de oude idealen te verwezenlijken. Najaren van isolatie en cultureel droogstaan tijdens de oorlog was er in beide landen behoefte aan een wijdere blik. Manifestaties in het kader van het cultureel verdrag voorzagen daarin. De eerste activiteiten in het kader van het cultureel verdrag waren enkele grootscheepse tentoonstellingen uit Belgisch en Nederlands kunstbezit³⁶.

De gemengde commissie initieerde zelf activiteiten, zoals het instellen van een Algemene conferentie der Nederlandse letteren. Zij mocht haar gang gaan, zolang de initiatieven pasten binnen het cultureel verdrag en deze de andere betrekkingen tussen beide landen niet schaadden. In de gemengde commissie kwamen persoonlijke netwerken samen, die belangrijk waren voor de uitbouw van de culturele betrekkingen. Via de voorzitters H. J. Reinink en J. Kuypers, die beiden als secretaris-generaal op hun eigen ministerie van onderwijs de spil vormden van de internationale cultu-

33 Persbericht d.d. 25-8-1954 van de Woordenlijstcommissie. Buza NL 61, 30/7/45 - 24/12/54, doos 7; 813.2 België; Schrijfwijze Nederlandse taal; woordenlijst 1945-1954.

34 Gemengde commissie; notulen 34ste vergadering, Namen, 19, 20 en 21 mei 1959. Buza NL 35, 5/55-2/65, doos 3; 810.1: België; Uitvoering culturele overeenkomst tussen België en Nederland; gemengde commissie, vergaderingen 1955-1965.

35 Notulen 2e vergadering gemengde commissie, Amsterdam, 22 en 23 maart 1946. Buza NL 52, 2/46-11/54, doos 7; 810.1: België; Uitvoering cultureel verdrag; vergaderingen gemengde commissie 1946-1954.

36 *Vijf jaar culturele samenwerking tussen Nederland en België 1946-1951* (Brussel/Den Haag: Gemengde commissie ter uitvoering van het Belgisch-Nederlands cultureel verdrag, 1951) 18-19.

rele betrekkingen, waren er contacten tussen de gemengde commissie en het ambtelijk apparaat. Kuypers, een actieve flamingant, had een uitgebreid netwerk van geestverwanten in Vlaanderen. Uit zijn kringen kwam de Algemene conferentie der Nederlandse letteren voort. Initiatiefnemers waren waarschijnlijk Maurice Roelants, letterkundig adviseur bij het ministerie van openbaar onderwijs en Herman Teirlinck, een vriend van Kuypers, met wie hij samenwerkte in onder andere het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*. Roelants was redacteur van datzelfde tijdschrift³⁷. De gemengde commissie steunde het initiatief en bleef zich zijdelings bemoeien met de conferentie, een zelfstandig en onafhankelijk orgaan³⁸. De leden werden door beide ministers van onderwijs benoemd, hoewel de conferentie geen adviesorgaan van de regeringen was. Bij de vorming van de Taalunie werd de conferentie in de Taalunie opgenomen.

Een belangrijke functie van de commissie was die van intermediair tussen 'het veld' — particuliere organisaties, universiteiten, scholen, musea en dergelijke — en de overheden. Voor de uitvoering van een aantal technisch ingewikkelde zaken, als het erkennen van diploma's, leunde de commissie zwaar op ambtenaren. Andere zaken, zoals het verstrekken van studiebeurzen, zette de commissie op de rails; zij liet de uitvoering verder over aan de ambtenaren.

Hoewel de commissie vrijwel nooit expliciete doelstellingen formuleerde, vond zij het haar taak cultuuroederen in een zo breed mogelijke kring beschikbaar te stellen en brede lagen van de bevolking bij de culturele uitwisseling te betrekken³⁹. Eind jaren vijftig werd de commissie in de gelegenheid gesteld deze taak te verwezenlijken doordat het volksontwikkelingswerk, jeugd- en jongerenwerken cultureel grensverkeer op verzoek van de sector in de uitvoering van het cultureel verdrag werd opgenomen⁴⁰. De wens een breder publiek te bereiken sloot in grote lijnen aan bij het Nederlandse binnenlandse cultuurbeleid en bij het Vlaamse streven naar culturele autonomie, dat wil zeggen een vorm van cultureel zelfbestuur, dat de Vlamingen cultureel op een hoger peil moest brengen, hoewel dit laatste voorlopig de verborgen agenda van de gemengde commissie was.

37 Aldus minister Cals in antwoord op een vraag van B. Verhoeven in de Beneluxraad. Raadgevende interparlementaire Beneluxraad, handelingen no 11, zittingsjaar 1958, d.d. 29-11-1958. Bespreking van het Tweede gezamenlijke verslag van de Belgische, Nederlandse en Luxemburgse regeringen inzake de samenwerking van de drie staten op het gebied van de culturele toenadering gedurende de periode van 1 juli 1957 tot en met 30 juni 1958.

38 Gemengde commissie; notulen 34ste vergadering, Namen, 19, 20 en 21 mei 1959. Buza NL 35, 5/55-2/65, doos 3; 810.1: België; Uitvoering culturele overeenkomst tussen België en Nederland; gemengde commissie, vergaderingen 1955-1965.

39 Gemengde commissie; notulen 34ste vergadering, Namen, 19, 20 en 21 mei 1959. Buza NL 35, 5/55-2/65, doos 3; 810.1: België; Uitvoering culturele overeenkomst tussen België en Nederland; gemengde commissie, vergaderingen 1955-1965.

40 Gemengde commissie; notulen 36ste vergadering, 's-Gravenhage, 13, 14 en 15 oktober 1960. Buza NL 35, 5/55-2/65, doos 3; 810.1 : België; Uitvoering culturele overeenkomst tussen België en Nederland; gemengde commissie, vergaderingen 1955-1965.

De periode 1962-1980

Nederlandse cultuur en culturele integratie

Rond 1960 begon de politieke situatie in België grondig te veranderen. De stakingen tegen de Eenheids wet in 1961 fungeerden als katalysator van de Vlaams-Waalse tegenstelling, een tegenstelling op taalkundig, demografisch, economisch, sociaal en politiek terrein, die het belangrijkste politieke thema werd⁴¹. Vlaanderen begon Wallonië economisch en demografisch voorbij te streven en de Vlamingen eisten dat hun economische positie werd vertaald in politieke invloed. Politieke invloed verkregen zij via twee lijnen: ten eerste via de Vlaamse culturele organisaties, die in deze periode een democratiseringsproces doormaakten en zich inzetten voor erkenning van een Vlaamse sociale elite, en ten tweede via politieke partijen: zowel nieuwe programpartijen als de Volksunie, die van de Vlaamse zaak het belangrijkste programmapunt maakten, als de nog unitaire partijen, waarvan Vlaamsgezinden eisten dat ze een weerspiegeling zouden gaan vormen van de nieuwe sociaal-economische realiteit, namelijk dat Vlaanderen minstens gelijkwaardig aan Wallonië was.

De Vlaamse emancipatie stond hoog op de politieke agenda. Daarom kon culturele integratie, waarover eindjaren vijftig binnenskamers in cultureel Groot-Nederlandse kringen al gedachten circuleerden, een politiek item worden⁴². Culturele integratie betekende het creëren van gezamenlijke structuren en organen op het brede vlak van cultuur en onderwijs in het Nederlandse taalgebied. In dit concept bleken Nederlandse en Vlaamse cultuurpolitieke en cultureel Groot-Nederlandse concepten te kunnen worden verenigd tegen de achtergrond van Europese integratie. Opvattingen over culturele integratie bouwden voort op ideeën over één Nederlandse cultuur, gebaseerd op een gemeenschappelijke Nederlandse taal. De gedachtevorming hierover was vooral gericht op het oplossen van een aantal Vlaamse problemen. Via Nederlandse cultuur zou een Vlaams minderwaardigheidsgevoel bezworen moeten worden, er zou een Nederlandstalige Vlaamse elite gevormd moeten worden, één Nederlandse cultuur zou de verdeeldheid in de Vlaamse beweging moeten overkoepelen en tenslotte zou de verbinding met Europese integratie de Vlaamse beweging nieuwe kansen moeten bieden.

Het idee van één Nederlandse cultuur vormde de basis voor het Vlaamse streven naar culturele autonomie. Men ging onderscheid maken naar taalgebieden en sprak van Nederlandse en Franse cultuur in België en van Nederlandse en Franse gemeenschap⁴³. Deze gemeenschappen zouden hun beschaving delen met een buurland, Ne-

41 De eenheidswet bevatte een serie maatregelen, onder andere bezuinigingen in de sociale zekerheid, verhoging van indirecte belastingen en stimuleringsmaatregelen voor investeringen in productie van duurzame consumptiegoederen, die de regering Eyskens (katholieken en liberalen, 1958-1961) wilde nemen om begrotingstekorten op te vangen en economische expansie te stimuleren. Vooral in Wallonië ontstond hier grote onrust over. E. Witte, J. Craeybeckx, A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België* (Antwerpen, 1997) 292-294.

42 Brief van P. Geyl aan H. Fayat, d.d. 27-4-1959. Universiteitsbibliotheek Utrecht, archief Geyl, map 33. 'Het genootschap 'De Nederlanden in Europa'', *Neerlandici*, LXIII (jan/feb 1959) 14.

43 R. de Schryver, 'Oorsprong van België's eigenheid en mentaliteit: een historische kijk', in: *Het boek van België*, F. Boenders, ed. (Hasselt, 1980) 34-35.

derland of Frankrijk⁴⁴. Tegelijkertijd was de veronderstelde Nederlandse cultuur één van de pijlers van het concept culturele integratie.

Julien Kuypers, die de discussie over culturele integratie in de gemengde commissie aanzwengelde, legde expliciet de verbinding tussen culturele autonomie en culturele integratie⁴⁵. Culturele integratie van Nederland en Vlaanderen zou mogelijk worden als de culturele autonomie een feit zou zijn. Hij stelde voor om binnen de ontwikkeling van een geïntegreerd Europa te komen tot een bezinning op de plaats van de Nederlandse cultuur in Europa. Daartoe was een hechtere aaneensluiting van de Nederlandse cultuur in Nederland en Vlaanderen noodzakelijk. De gemengde commissie, bij monde van Reinink en Kuypers, publiceerde daarop in 1962 een advies aan beide regeringen, *De Belgisch-Nederlandse culturele samenwerking in de naaste toekomst*, in de wandeling het 'rode boekje' genaamd, waarvan de conclusie luidde dat de oprichting van een gemeenschappelijk Belgisch-Nederlands orgaan, een 'Hoge Raad', nodig was voor de versterking van de innerlijke kracht van de Nederlandse beschaving, voor de culturele integratie van het Nederlands taalgebied, voor de uitstraling van de Nederlandse cultuur in het buitenland en in organisaties op het gebied van regionale en mondiale samenwerking⁴⁶.

Deze interpretatie van culturele integratie was een combinatie van Vlaamse aspiraties tot culturele verheffing en Nederlandse opvattingen over de stimulerende en coördinerende rol van de overheid in de sociale en geografische cultuurspreiding, de Nederlandse vorm van integratie⁴⁷. De gemengde commissie verwachtte immers van de beide overheden actief ingrijpen in de cultuurpolitiek om culturele integratie tot stand te brengen. Nederlandse en Vlaamse opvattingen over integratie bleken, althans in theorie, tegen de achtergrond van Europese integratie wonderwel te combineren. Op het moment dat het unitaire België op de helling werd gezet en culturele autonomie politiek haalbaar leek, durfde de gemengde commissie met het idee van culturele integratie naar buiten te komen. Het streven naar culturele integratie was voornamelijk een Vlaamse zaak, die toevallig aansloot bij Nederlandse cultuurpolitieke concepten en betekende helemaal niet dat er ineens een grote cultuurpolitieke eensgezindheid tussen beide landen was.

De gemengde commissie trok zich na de lancering van het begrip culturele integratie uit het debat terug. Dat kwam omdat een aantal spraakmakende cultureel Groot-Nederlanders uit de gemengde commissie verdween: P. Geyl nam in 1961 ontslag, Julien Kuypers ging in 1962 met pensioen en hun opvolgers waren minder spraakmakende deskundigen en ambtenaren. Het waren toegewijde mensen, maar zij mis-

44 Eindrapport Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke en rechtskundige problemen in de Vlaamse en Waalse gewesten. Kamer van volksvertegenwoordigers 1957-1958, nr. 940, 28-4-1958, 345.

45 J. Kuypers, 'Culturele autonomie', *Nieuw Vlaams Tijdschrift* (oktober 1961) 5-59.

46 *De Belgisch-Nederlandse culturele samenwerking in de naaste toekomst* (Gemengde commissie ter uitvoering van het Belgisch-Nederlands cultureel verdrag, 1962) 8.

47 L. B. van Ommen, 'Nederlands cultuurbeleid in Nederland', *Neerlandia*, LXV (1961) 105-106. J. Verheul, J. Dankers, *Tot stand gekomen met steun van...Vijftig jaar Prins Bernhardfonds 1940-1990* (Zutphen, 1990) 154.

ten een brede visie op de Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen, zij staken hun nek niet uit en gaven zodoende het initiatief uit handen.

Culturele integratie werd het centrale streven van cultureel Groot-Nederlandse organisaties, het ANV voorop, dat dit beginsel in 1962 aanvaardde⁴⁸. Pogingen de integratie gestalte te geven vonden voorlopig heel weinig weerklank in politiek en maatschappij. De belangrijkste intermediair tussen particuliere organisaties en de politiek was in deze periode Johan Flerackers, die vanaf 1965 kabinetschef was van de ministers van Nederlandse cultuur en die in allerlei cultureel Groot-Nederlandse organisaties een rol speelde. Gedachtevorming over aard en inhoud van culturele integratie vond vooral plaats binnen het ANV. De belangrijkste ideoloog van de culturele integratie was de Nederlandse historicus A.W. Willemsen, lid van het ANV en redacteur van de tijdschriften *Ons Erfdeel* en *Neerlandia*⁴⁹, die zijn ideeën vooral in de kolommen van *Neerlandia* nader uitwerkte. Hij plaatste de culturele integratie van het Nederlandse taalgebied in het kader van de zijns inziens onvermijdelijke Europese integratie, die in de eerste plaats economisch was, maar zich ook tot andere gebieden kon uitstrekken. Kleine cultuurgebieden als het Nederlandse konden in een supranationaal Europa, waarin de staatssoevereiniteit steeds verder werd aangetast, zichzelf blijven door een supranationaal orgaan voor de Nederlandse cultuur op te richten, de zogenaamde 'Hoge Raad'. Absolute voorwaarde voor het instellen van zo'n supranationaal orgaan was Vlaamse culturele autonomie⁵⁰. Supranationale Nederlandstalige culturele samenwerking zou weer een stimulans kunnen zijn voor verdere integratie in de EEG en de Benelux.

Het Vlaamse belang werd niet door het ANV verder uitgediept, maar door de Vlamingen Kuypers, Flerackers en Van Haegendoren. Zij plaatsten culturele integratie meer in de traditie van het Vlaamse denken over Nederlandse cultuur door te wijzen op de heilzame werking die de cultuur uit Nederland kon hebben op Vlaanderen.

De integratie is ook een zaak van arbeiders en intellectueel minder gevormden, voor wie een 'onderdompeling' in de taal en culturele volwaardigheid zoals deze in het Noorden leeft, een prikkel kan zijn, een valorisatie van hun eigen cultuurbewustzijn en een compensatie voor hun veelal onbewuste ondergane vernederingen die zij in Franse bedrijven of als pendelarbeiders in Wallonië of te Brussel nog dagelijks moeten ondergaan,

schreef Flerackers⁵¹. Van Haegendoren wees erop dat Vlaanderen nog niet beschikte over een culturele bovenlaag en dat Nederlandse deskundigen vaak een hoger peil

48 Groothoff, Waltmans, 'Het Algemeen-Nederlands Verbond van 1945 tot heden', 169. 'Integratie', *Neerlandia*, LXVI (1962) 91.

49 Deze stichting werd op initiatief van de deelnemers van het 36ste Nederlands congres in 1963 opgericht en moest fungeren als een secretariaat voor de coördinatie van de samenwerking tussen particuliere organisaties in Nederland en Vlaanderen. Door het uitblijven van overheidssubsidies kwam deze organisatie nooit echt van de grond. A. W. Willemsen, 'Stichting voor de culturele integratie van Noord en Zuid', *Neerlandia*, LXVIII (1964) 172-174. J. Dedeurwaerder, 'Stichting voor de culturele integratie van Noord en Zuid', *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, II, 1487.

50 A. W. Willemsen, 'Europa en wij', *Neerlandia*, LXVI (1962) 2-5.

51 J. Flerackers, 'Wallonië en de Nederlandse culturele integratie', *Het Pennoen*, XV (1964) afl. 132, 7.

hadden dan de Vlaamse⁵². Kuypers wees op het grote belang van de Nederlandse cultuur (van Nederland en Vlaanderen samen dus) voor de bloei van de Vlaamse beweging, het gezamenlijk cultureel optreden van Nederland en Vlaanderen naar buiten en voor het winnen van de 'in een steriel franskiljonsisme verdwaalde burgerlijke bovenlaag voor de Nederlandse beschaving'⁵³.

De ideologen van de culturele integratie — Willemsen en in zijn kielzog Fleerackers, H. Brugmans, Van Haegendoren, Kuypers en J. Deleu, hoofdredacteur van het cultureel tijdschrift *Ons Erfdeel* — analyseerden allen de culturele integratie als een proces dat afhankelijk was van de Europese integratie en van de ontwikkeling van culturele autonomie in België. Zij waren realist genoeg om de vinger op de gevoelige plek te leggen als zij moesten verklaren waarom de culturele integratie niet vorderde: weinig belangstelling van publiek en politiek, intern-Belgische problemen (vooral onenigheid tussen de zuilen en verzet van Franstalige kant), Nederlandse desinteresse en vrees voor Franstalig verzet. Alle ideologen zagen ook wel in dat culturele integratie een kwestie van lange adem zou zijn, maar als het erop aankwam gingen allen uit van de ietwat naieve gedachte dat een nog niet bestaande eenheid tot stand zou kunnen worden gebracht. De enige die wat temperende geluiden liet horen, al onderschreef hij het belang van het principe van culturele integratie, was Manu Ruys, de in Vlaanderen invloedrijke commentator van het dagblad *De Standaard*. Hij wees erop dat alle optimisme over Europa toekomstmuziek was, voortgekomen uit idealisme en dat de realiteit voor Vlaanderen nog steeds België was. Pas als Vlaanderen een volwaardige positie in België zou hebben, met erkende aanspraken op Brussel, zou het in staat zijn deel te nemen aan Europese integratie. Hulp uit Nederland zou Vlaanderen vergeefs verwachten: 'één Geyl en één Willemsen mogen niet doen vergeten dat Den Haag spreekt door de mond van Luns'⁵⁴.

Dynamiek

De betrokken ministers waren, gezien de politieke beperkingen, zeer terughoudend in het gebruik van het begrip culturele integratie. De Nederlandse ministers wilden hun vingers niet branden aan het advies van de gemengde commissie, gezien de gevolgen van culturele integratie voor de cohesie van België⁵⁵. Voor de Belgische mi-

52 M. van Haegendoren, 'Algemeen Nederlandse culturele integratie en culturele autonomie in België', *Neerlandici*, LXVI (1962) 92-95.

53 J. Kuypers, 'Bouwen aan de tijd'. *De Maand*, VI (1963) 66-71.

54 M. Ruys, 'Europese droom en Vlaamse realiteit', *Ons Erfdeel*, XIII (1969) 27-30.

55 Nota 'Samenwerking in het kader van de Benelux', van chef afd. internationale betrekkingen aan de minister, ICB 69208, d.d. 25-9-1964. OKW 317; behandeling van aangelegenheden met betrekking tot besprekingen tussen de Belgische en Nederlandse ministers van onderwijs en cultuur, 1963-1974. Verslag van de bijeenkomst tussen de heren Th.H. Bot, minister van OKW, en R. A. van Elslande, minister van cultuur, adjunct voor nationale opvoeding, op 29 september 1964 op Hertoginnedal te Brussel. OKW 317; behandeling van aangelegenheden met betrekking tot besprekingen tussen de Belgische en Nederlandse ministers van onderwijs en cultuur, 1963-1974.

nisters van Nederlandse cultuur — deze functie bestond vanaf 1965⁵⁶ — bleven de aanbevelingen uit het 'rode boekje' inspiratiebron en leidraad, zij het dat ze dat om tactische redenen niet te vaak hardop zeiden. Zij trokken veel initiatief naar zich toe en begonnen actief contacten in Nederland te leggen en daarmee zetten zij de gemengde commissie als pleitbezorger van Nederlands-Vlaamse toenadering buiten spel.

De dynamiek in de culturele betrekkingen lag in de jaren zestig bij het jonge Nederlandse ministerie van cultuur, recreatie en maatschappelijk werk (CRM), dat vanaf de oprichting in 1965 het ministerie van onderwijs in culturele betrekkingen steeds meer overvleugelde⁵⁷, en in België vooral bij de ministers en ambtenaren van Nederlandse cultuur⁵⁸ en in de particuliere sector. Er waren wel verbindingen van de gemengde commissie met de bureaucratie, vooral door de opname van enige Belgische ambtenaren in de gemengde commissie, maar dit betekende vooral dat ambtenaren nog meer zaken naar zich toe trokken en dat de gemengde commissie als geheel nog meer greep verloor op de gang van zaken. De Belgische ministers van Nederlandse cultuur zetten de Belgisch/Vlaams-Nederlandse betrekkingen op de politieke agenda. Op hun aandringen vonden vanaf 1963 ministersconferenties plaats tussen de Nederlandse en Belgische ministers van cultuur en onderwijs. Minister R. van Elslande, die van 1963 tot 1965 weliswaar unitair minister van cultuur was, maar zijn Vlaamsgezindheid niet onder stoelen of banken stak, plaatste die contacten tegen de achtergrond van het streven naar culturele integratie⁵⁹. Zijn Nederlandse collega Th. H. Bot van onderwijs, kunsten en wetenschappen was op dit punt veel terughoudender. Door kabinetswisselingen en andere politieke wisselvalligheden vonden de ontmoetingen

56 R. van Elslande (CVP) was van 1962 tot 1965 unitair minister van cultuur. In 1965 werd deze functie gesplitst. Er kwam een minister voor Nederlandse cultuur, A. Declerck (CVP) en een voor Franse cultuur, P. Destexhe (CVP), terwijl er nog één minister voor nationale opvoeding was. Tussen 1966 en 1968 combineerden de twee ministers van cultuur hun taak: R. van Elslande was minister van Nederlandse cultuur en Europese zaken, P. Wigny (CVP) was minister van Franse cultuur en van justitie. Daarna waren er twee ministers van nationale opvoeding en twee van cultuur. Van 1968 tot 1972 was F. van Mechelen (CVP) minister van Nederlandse cultuur; van 1973 tot 1974 was J. Chabert (CVP) minister van Nederlandse cultuur en Vlaamse zaken; van 1974 tot 1978 was R. de Backer-Van Ocken (CVP) minister van Nederlandse cultuur en Vlaamse aangelegenheden; van 1979 tot 1980 vervulde zij dezelfde functie onder de titel minister met gemeenschapsbevoegdheid en vanaf de grondwetsherziening van 1980 oefende zij haar culturele taken uit als minister-voorzitter van de Vlaamse executieve. Th. Luykx, M. Platel, *Politieke geschiedenis van België*, II, van 1944 tot 1985 (Antwerpen, 1985) 945-949.

57 Nota voor de minister, d.d. 21-11-1974, IB/BS U.109.810, inzake het beleid van de centrale afdeling internationale betrekkingen tot de bilaterale culturele betrekkingen. CRM 5154; Nederland. Gemengde commissies ter uitvoering van de culturele verdragen 1969 t/m 1978.

58 Het ministerie van nationale opvoeding en cultuur bleef weliswaar tot 1969 unitair, maar was vanaf 1964 al gesplitst naar taalgroep voor alle diensten tot het niveau van secretaris-generaal. Deze situatie werd op ministersniveau bevestigd door een vierkoppige leiding van het ministerie: twee ministers van onderwijs, een Nederlands- en een Franstalig, een minister voor Franse cultuur en een voor Nederlandse cultuur.

59 Verklaring van minister R. van Elslande van cultuur aan de commissie voor nationale opvoeding en cultuur. Kamer van volksvertegenwoordigers; documenten. Begroting van het ministerie van nationale opvoeding en cultuur voor het dienstjaar 1964. Verslag namens de commissie voor de nationale opvoeding en de cultuur, uitgebracht door de heer Otte, 5 maart 1964.

zeer onregelmatig plaats. Het Nederlandse ministerie van buitenlandse zaken stond argwanend tegenover culturele integratie⁶⁰. De ministers tastten vooral eikaars standpunten af en bereidden nadere besluitvorming in eigen land over gezamenlijke projecten voor.

In 1969 kwam er, na jarenlang touwtrekken, een concreet resultaat van het ministerieel overleg uit de bus: het Instituut voor Nederlandse lexicologie, dat het *Woordenboek der Nederlandsche taal* zou gaan maken. Taal was het enige terrein waarop Nederland vérgaande samenwerking met Nederlandstalig België wenste. Voor Nederland betrof het een louter technische aangelegenheid⁶¹, maar voor de Vlamingen was het een principiële en een prestigekwestie: de francofonen hadden allerlei samenwerkingsverbanden, zodat de Nederlandstaligen die ook moesten krijgen. Bij de installatie van het bestuur wees minister F. van Mechelen van Nederlandse cultuur erop dat het instituut rechtstreeks voortvloeide uit één van de aanbevelingen van het advies *De Belgisch-Nederlandse culturele samenwerking in de naaste toekomst* van de gemengde commissie⁶².

Vrijwel alle particuliere organisaties die Vlaams-Nederlandse samenwerking beoogden streefden naar culturele integratie. Dat gold ook voor een paar puur Vlaamse organisaties, die vanwege de verbinding van culturele autonomie met culturele integratie contacten legden in Nederland. De in 1959 opgerichte Kultuurraad voor Vlaanderen, waarvan Johan Fleerackers tot 1965 de onvermoeibare secretaris was, ontloopte zich al snel als vurig pleitbezorger van culturele integratie met Nederland. De Kultuurraad knoopte banden aan met het Nationaal overleg voor gewestelijke cultuur, het Nederlandse overkoepelingsorgaan van de provinciale culturele raden, en het Nederlands cultureel contact, een overkoepelingsorganisatie van zo'n 100 culturele verenigingen in Nederland⁶³. De Kultuurraad participeerde onder andere in de bestendige commissie voor de Nederlandse congressen van 1963 en 1967. De Kultuurraad wierp zich met al deze contacten op als woordvoerder van Vlaanderen in Nederland op het gebied van de culturele betrekkingen die buiten het cultureel verdrag vielen⁶⁴. Het ANV was eveneens via de netwerken van een aantal bestuursleden intensief betrokken bij de samenwerking tussen de verschillende particuliere organisaties. De organisaties die aandrongen op culturele integratie organiseerden twee Nederlandse congressen over dit thema, in 1963 en 1967, maar het aanvankelijke enthousiasme voor integratie werd getemperd toen de overheden niet met subsidies

60 Memorandum no 10/68 d.d. 26-1-1968 van chef D VB aan minister over bezoek minister Van Elslande aan minister Klompé d.d. 1 feb. a.s. Buza NL 1491; 810.1 België; Culturele betrekkingen deel II, 1965-1974.

61 Brief d.d. 14-3-1968 van minister van onderwijs en wetenschappen, dr. G. H. Veringa, aan mr. R. A. van Elslande, minister van Nederlandse cultuur, kenmerk: M 1072. Betreft: regelingen m.b.t. het Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Buza NL 1469; 810.1: België - Nederland; Uitvoering cultureel verdrag, vergaderingen gemengde commissie, deel IV, 1968.

62 F. van Mechelen, 'Rede bij de installatie van het bestuur van de Stichting voor Nederlands Lexicologisch Instituut', *Neerlandici*, LXXIII (1969) 129-132.

63 A. W. Willemsen, 'Johan Fleerackers en de relatie Nederland - Vlaanderen', in: M. Ruys, G. van Gheluwe, H. Suykerbuyk, *Johan Fleerackers. Herinneringen en gedachten* (Tielt, 1991) 172-181.

64 J. Theuwissen, 'Tien jaar Kultuurraad voor Vlaanderen', *Ons Erfdeel*, XIII (1970) 153-155.

over de brug kwamen voor organisaties die Vlaams-Nederlandse overkoepeling en integratie moesten bewerkstelligen.

De culturele integratie in de jaren zestig mislukte, maar toch kwam er in deze periode heel veel samenwerking tot stand, vooral tussen de kaders van organisaties. Dat is één van de redenen waarom er geen breed draagvlak gevonden werd voor de samenwerking, die geen integratie werd: de initiatieven kwamen van de top en bleven aan de top. De intenties van de culturele octopussen — personen met netwerken in tal van culturele organisaties — drongen niet door tot de basis. Die werd in beslag genomen door de eigen besognes: aanpassing van de organisatie aan de snelle maatschappelijke veranderingen, het hoofd bieden aan vergrijzing en leegloop en het realiseren van eigen doelstellingen.

Staatshervormingen in België scheppen nieuwe mogelijkheden

De grondwetsherziening in België van 1970 schiep nieuwe mogelijkheden voor Vlaams-Nederlandse toenadering. Het vastleggen van de taalgrens in 1962, de splitsing van de diensten van het ministerie van nationale opvoeding en cultuur (sinds 1961 de benaming van het ministerie van openbaar onderwijs) naar taalgroep in 1964 en de kwestie-Leuven rond 1968 hadden als katalysatoren gediend in een proces van bestuurlijke scheiding naar taalgroep. Een eerste stap in dit proces, dat voorlopig afgerond werd in 1993, was de grondwetsherziening van 1970. Een belangrijk onderdeel van de nieuwe grondwet was de regeling van culturele autonomie voor de Nederlandse, Franse en Duitse cultuurgemeenschap. Daarmee was de belangrijkste Vlaamse eis ingewilligd. De cultuurgemeenschappen, vanaf de grondwetsherziening van 1980 gemeenschappen genaamd, kregen onder andere zeggenschap over internationale culturele betrekkingen, hoewel dit punt onduidelijk geregeld was⁶⁵. De grondwet van 1970 voorzag in de vorming van drie gewesten — een Vlaams, Waals en Brussels gewest —, die de economische autonomie gestalte zouden moeten geven, maar inhoud en bevoegdheden stonden nog niet vast. Dat gebeurde in 1980 en wat betreft Brussel pas in 1988. De Nederlandse cultuurgemeenschap en het Vlaams gewest zijn in 1980 meteen samengegaan onder de naam Vlaanderen, het Waals gewest en de Franse gemeenschap bleven apart⁶⁶.

Het cultureel verdrag veranderde niet, maar de invoering van culturele autonomie voor Vlaanderen gaf de ministers van Nederlandse cultuur, de Cultuurraad voor de Nederlandse cultuurgemeenschap — het parlement van Nederlandstaligen in België — en het ANV energie de culturele integratie nieuw leven in te blazen. Het ANV publiceerde op aandringen van de Cultuurraad een nota getiteld *Een nieuwe aanpak*, waarin het ANV pleitte voor een integrale bezinning op culturele integratie, waarmee zij begon te lobbyen bij Nederlandse en Vlaamse parlementsleden en ministers, onder het motto 'versnel de integratie'⁶⁷! De nota bouwde inhoudelijk voort op de plei-

65 J. Verhoeven, 'La coopération culturelle et les relations internationales. La loi du 20 janvier 1978', *Dossiers du Cacef*, LX (1978).

66 Luykx, Platel, *Politieke geschiedenis van België*, II, 783.

67 *Nota betreffende de culturele integratie van Nederland en Vlaanderen. Een nieuwe aanpak - versnelde integratie van de Nederlandse cultuurgemeenschap* (Den Haag: ANV, 1973) 2.

dooin uit de jaren zestig. J. Fleeckers, de kabinetschef van R. de Backer-Van Ocken, minister van Nederlandse cultuur (1974-1981), speelde een belangrijke rol in de ANV-lobby⁶⁸, die wel enig succes had: de ministers spraken op de ministersconferentie van 1975 over het instellen van een samenwerkingsorgaan inzake Nederlandse taal, dat uiteindelijk de Nederlandse Taalunie zou worden.

Ondanks pogingen via nota's vat te krijgen op de internationale culturele betrekkingen, bleef aan beide zijden van de grens beleid ontbreken⁶⁹. De weinig expliciete doelstellingen in de bilaterale betrekkingen waren ontleend aan het nationale (in België het Nederlandstalige en het Franstalige) cultuurbeleid. Dat had in beide landen een verschillende vorm, maar de onderliggende gedachte was praktisch gelijk: decentralisatie, democratisering, cultuur inbedden in bredere maatschappelijke stromingen en cultuur dichterbij de bevolking brengen. Toch bleek het erg moeilijk deze doelstellingen in de bilaterale samenwerking gestalte te geven. Pogingen van het ministerie van CRM om maatschappelijk welzijn in het cultureel verdrag op te nemen, en zo meer mensen te bereiken, stuitte op onwil van de gemengde commissie. CRM werkte daarom meestal buiten de gemengde commissie om⁷⁰.

De ministers van Nederlandse cultuur hadden een impliciete doelstelling: het verkrijgen van Nederlandse hulp bij het uitbouwen van Vlaamse culturele autonomie. Nederland had weinig doelstellingen, zowel voor culturele betrekkingen in het algemeen als voor de betrekkingen met België in het bijzonder.

De gemengde commissie was eindjaren zestig weinig alert en werd weinig betrokken bij de gang van zaken. De commissieleden waren ontevreden over hun invloed. Toen Kuypers en Reinink van het toneel verdwenen, verdween tevens het automatisme waarmee voorzitters van de commissie adviezen van de commissie omzetten in beslissingen. Sindsdien bestond er geen duidelijk besluitvormingstraject meer en allerlei vormen van samenwerking liepen steeds meer buiten de gemengde commissie om. De commissie werd zelfs een politieke speelbal, toen de minister van Nederlandse cultuur, R. de Backer-Van Ocken, de Belgische delegatie in de commissie in 1975 in drie delen opsplijste, namelijk een deel voor samenwerking tussen Neder-

68 Groothoff, Waltmans, 'Het Algemeen Nederlands Verbond van 1945 tot heden', 187.

69 Regeringsnota betreffende de internationale culturele betrekkingen, aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer door de minister van buitenlandse zaken a. i., P. J. S. de Jong, mede namens zijn ambtgenoten van onderwijs en wetenschappen en cultuur, recreatie en maatschappelijk werk, op 18 september 1970. Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1970-1971, 10 916, nrs. 1-3. Nota betreffende de internationale culturele betrekkingen, aangeboden aan de Tweede Kamer door de minister van buitenlandse zaken, M. van der Stoep en de staatssecretaris van buitenlandse zaken, L. J. Brinkhorst, mede namens de minister van onderwijs en wetenschappen en van cultuur, recreatie en maatschappelijk werk, op 1 november 1976. Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1976-1977, 14 206, nrs. 1-2. Nota ter inleiding van het debat over het beleid inzake internationale culturele samenwerking van R. van Elsende, minister van buitenlandse zaken. Cultuurraad voor de Nederlandse cultuurgemeenschap, 146, nr. 1 (1973-1974), d.d. 15-1-1974. Ook uitgegeven onder de titel *Organisatie van de culturele betrekkingen met het buitenland* (Brussel: Ministerie van buitenlandse zaken, 1974).

70 Brief d.d. 3-6-1970, van de directeur-generaal voor de maatschappelijke ontwikkeling, aan het hoofd centrale afd. internationale betrekkingen, betreft: gemengde commissie Belgisch-Nederlands cultureel verdrag. CRM 110 België. Gemengde commissie ter uitvoering van het cultureel verdrag, 56ste vergadering 1970 (1969 t/m1970). Dossier 19297.

landstalig België en Nederland, een deel voor Franstalig België en Nederland en één voor zaken van algemeen Belgisch belang⁷¹. De Belgische voorzitter, W. Debrock, verzette zich, maar de minister hield voet bij stuk en voerde de splitsing door, waarmee de Nederlandse ministers akkoord gingen⁷². Als gevolg van de splitsing van de Belgische delegatie wisselden er nogal wat leden van de gemengde commissie en zonk de commissie meer dan een jaar weg in lethargie.

De splitsing van de Belgische delegatie op grond van culturele autonomie veranderde in feite niet veel aan de gang van zaken, maar het liet nog duidelijker zien dat de Nederlands-Belgische samenwerking steeds meer Nederlands-Vlaams werd en het stelde nog eens heel helder dat de relatie met Nederland voor de profilering van Vlaanderen van cruciaal belang was. De stilzwijgende verandering van Belgisch-Nederlands naar Vlaams-Nederlands werd pas later staatsrechtelijk gesanctioneerd.

Vooraf van Belgische kant bevolkten steeds meer ambtenaren de commissie. De commissieleden die het hele terrein van de samenwerking steeds minder konden overzien moesten, afgezien van het terrein waarop zij zelf deskundig waren, veelal blindvaren op de ambtelijke voorlichting. Bovendien beschikte de commissie niet over een apparaat om haar standpunten door te drijven. Belangrijke en gevoelige zaken bleven de ministers naar zich toetrekken. Na lang aandringen kreeg de commissie uiteindelijk wel gehoor met haar pleidooi voor een samenwerkingsorgaan voor de Nederlandse taal en dat werd de Nederlandse Taalunie.

Culturele integratie: veel wensen, weinig resultaat

De toenemende Vlaamse autonomie en het groeiende Vlaamse zelfbewustzijn maakten pragmatische, minder ideologisch geladen samenwerking tussen allerlei particuliere instanties mogelijk. De pragmatische overweging vaak in hetzelfde schuitje te zitten kreeg de overhand op de ideologie van de gedeelde cultuur, die meer onder druk stond van de duidelijker wordende verschillen tussen Vlaanderen en Nederland⁷³. Juist omdat de samenwerking vanuit het cultureel verdrag zo gebureaucratiseerd was en nogal los stond van maatschappelijke ontwikkelingen, vonden veel vormen van Vlaams-Nederlandse samenwerking buiten het cultureel verdrag plaats. Meer en meer vatten spraakmakende ANV-leden culturele integratie breed op; de term 'algemeen-Nederlandse integratie' kwam daarvoor in zwang. De werkgroepen, waarin veel activiteiten van het verbond geconcentreerd waren, weerspiegelden die nieuwe invulling: zij hielden zich bezig met onderwijs, taalgebruik, contacten in de grensgebieden en internationale contacten. Deze ontwikkeling kreeg een impuls door de gewestvorming in België, waardoor Vlaanderen in 1980 ook autonomie kreeg op het

71 Cultuurraad voor de Nederlandse cultuurgemeenschap, 147-1. Begroting van de culturele zaken van de Nederlandse cultuurgemeenschap voor het begrotingsjaar 1976, sector Nederlandse cultuur. Verslag namens de commissie voor buitenlandse cultuurbeleid door de heer A. Smets aan de commissie voor de begroting uitgebracht, 21 april 1976.

72 Brief van de ambassade van België aan de Nederlandse minister van buitenlandse zaken, EXT 104.30/4302, d.d. 16-8-1976. Buza NL 499; 810.1 België-Nederland; Uitvoering cultureel verdrag, vergaderingen gemengde commissie, 1976-1976.

73 *Stichting Algemeen-Nederlands congres vzw* (Brussel, s. a.) 9.

vlak van ruimtelijke ordening, werkgelegenheid, milieu en dergelijke. De 'algemeen-Nederlandse' benadering hing ook samen met de ruimere contacten die ontstonden in de grensgebieden. Oud-minister H. Fayat aanvaardde, nadat hij in 1979 voorzitter was geworden van het ANV, ook het voorzitterschap van een nieuwe vereniging, vzw Algemeen-Nederlands congres⁷⁴. Het Algemeen-Nederlands congres wenste de doelstelling van culturele integratie te bevorderen door middel van congressen in de traditie van de Nederlandse congressen, waarvan de laatste in 1967 gehouden was. Het ANV was een van de gangmakers, maar wilde van het congres geen uitsluitende ANV-aangelegenheid maken en daarom ontvingen alle organisaties die betrokken waren of betrokken wilden worden bij Nederlands-Vlaamse toenadering een uitnodiging lid te worden.

Het 38ste Algemeen-Nederlands congres had een andere structuur dan de voorgaande Nederlandse congressen en werd veelvuldig gekenschetst als 'nieuw'⁷⁵. Het verliet het zuiver culturele werkveld en boog zich over zaken als toerisme, vrouwenbeweging, media en milieu. Nieuw was ook dat de continuïteit gewaarborgd was: het ANC fungeerde als permanent secretariaat, documentatie- en studiecentrum. Voortaan werd om de vijfjaar een congres gehouden. De particuliere organisaties, verzameld in het Algemeen-Nederlands congres, moesten de 'dynamische partner' van de overheden worden om structuren te creëren, die integratie aan de basis mogelijk maakten⁷⁶.

Het Algemeen-Nederlands congres in nieuwe gedaante was voor een deel het werk van de culturele octopussen, die in de jaren zestig een voortrekkersrol in de Nederlands-Vlaamse betrekkingen hadden gespeeld en een aantal oudgedienden uit de (sociaal)-culturele hoek. Maar er waren ook nieuwe gezichten. De 'nieuwe' aanpak sprak aan. Ondanks de op het 38ste congres nog aanwezige integratieretoriek, was de aanpak in de werkgroepen pragmatisch: overleg, uitwisseling van informatie, kleine stappen zetten tot samenwerking. Wel was het grote aandeel van Vlaamse aangesloten verenigingen opvallend, ongeveer twee op de drie. Veel verenigingen hadden voorlopig geen Nederlandse tegenhanger als lid van het ANC.

Institutionaliseren met hindernissen: de Nederlandse Taalunie en de Brakke Grond

Het voortdurend hameren van enkelen op het aambeeld van de culturele integratie, de toenemende Vlaamse autonomie en de moeizame onderhandelingen over de eenvormigheid van de Nederlandse taal, leidde in 1980 tot het Taalunieverdrag, een internationaal verdrag, waarbij Nederland en België een deel van hun soevereiniteit afstonden om een gezamenlijk beleid te voeren op het terrein van spelling, spraak-kunst, terminologie, woordenboeken, taaladvisering, letteren, vertalingen, onderwijs

74 Opgericht op 24-11-1979 te Schaarbeek. Sinds 1983 ook een stichting naar Nederlands recht. Groothoff, Waltmans, 'Het Algemeen Nederlands Verbond van 1945 tot heden', 194.

75 G. R. Piryns, 'De nieuwe congressen: startpunt van een versnelde integratiebeweging', *Algemeen-Nederlands Jaarboek. Bijdragen over integratie. Handelingen van het 38ste Algemeen-Nederlands congres. Algemeen-Nederlandse kroniek* (Brussel-Den Haag, 1981) 67-71.

76 G. R. Piryns, 'Een nieuw congres', *Algemeen-Nederlands Jaarboek*, 88

in de Nederlandse taal in binnen- en buitenland en wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de Nederlandse taal en letteren. Het werd gesloten tussen Nederland en België, maar Vlaanderen nam aan Belgische kant al snel de uitvoering over. Aan Vlaamse kant bestond al lang behoefte aan een brede instelling die gezamenlijke taaizaken zou behartigen. De oprichting in 1969 van een gemeenschappelijk Instituut voor Nederlandse lexicologie, was verbonden met pogingen van Vlaamse kant een breder gezamenlijk instituut voor de Nederlandse taal en letteren op te richten, dat onder andere de spelling zou moeten regelen⁷⁷. Met het verkrijgen van culturele autonomie werd dat laatste mogelijk. In 1975 namen de ministers J. van Kemenade, H. van Doorn, R. de Backer-Van Ocken en H. de Croo het principebesluit een gemeenschappelijk orgaan op te richten voor de Nederlandse taal en letterkunde⁷⁸.

In de ad hoc werkgroep die op 18 december 1975 werd geïnstalleerd waren, om over een breed maatschappelijk draagvlak te beschikken, alle bij de problematiek betrokken organisaties vertegenwoordigd: de gemengde commissie leverde de voorzitters, W. Debrock en L. J. M. van de Laar, het ANV leverde twee leden, M. de Vroede en A. W. Willemsen, de Algemene conferentie der Nederlandse letteren was via haar voorzitter, G. Stuiveling, vertegenwoordigd. De andere leden waren deskundigen en ambtenaren (onder anderen J. Fleerackers, nog steeds kabinetschef van de minister van Nederlandse cultuur en R. Hotke, directeur-generaal culturele zaken bij het ministerie van CRM).

Waarom slaagde de Taalunie wel en waren alle voorgaande pogingen mislukt? Er was nog steeds geen breed maatschappelijk draagvlak voor deze samenwerking⁷⁹. Slechts een kleine groep insiders, voornamelijk Vlamingen,— cultureel Groot-Nederlanders, taaldeskundigen, kaderleden van culturele organisaties, enkele ambtenaren en politici — hield zich ermee bezig. Nederland ging om een aantal redenen overstag voor de argumenten van Vlaamse kant en stemde in met de Taalunie. De Nederlandse taal was een onmiskenbaar gezamenlijk belang, 'Europa' rukte steeds verder op, er was in het verleden al veel geruzied over de spelling, waarvoor nog steeds geen eenduidige regeling bestond en er werd op taalgebied weliswaar al veel samengewerkt, maar ook veel langs elkaar heen gewerkt. Er was dus een meer bindende overeenkomst tussen beide landen nodig om de samenwerking en coördinatie in taaizaken goed te regelen. Maar tot op dat moment hadden deze argumenten de Nederlandse overheid nooit kunnen vermurwen. Waarom nu dan wel? Het offensief van de Cultuurraad, de ministers van Nederlandse cultuur en enige organisaties, met name het ANV en de Algemene conferentie der Nederlandse letteren enerzijds en anderzijds vooral de invoering van culturele autonomie in België trokken Nederland over de streep. Er waren in België geen staatsrechtelijke obstakels meer⁸⁰.

77 Van Mechelen, 'Rede bij de installatie'.

78 Dit resulteerde al in 1976 in het *Ontwerp voor een Nederlandse Taalunie* (Den Haag, 1976).

79 'Tien jaar Nederlandse Taalunie', *Publikatieblad Nederlandse Taalunie*, XVII (1990) 49-55.

80 'Toespraak van drs. W. J. Deetman, Nederlands minister van onderwijs en wetenschappen, bij de installatie van de raad voor de Nederlandse taal en letteren op 8 december 1983 te 's-Gravenhage', in: *Vijf jaar Taalunieverdrag 1980-1985* (Den Haag/Malle, 1985) 71.

Toch bleven er verschillen in gevoelswaarde en interpretatie van de Taalunie tussen Nederland en Vlaanderen, die een hypotheek legden op de invulling ervan. De Vlaamse motivering voor het verdrag was ideologisch, de Nederlandse pragmatisch. Hoewel uit het ontwerp van de ad hoc werkgroep enkele bepalingen, die afkomstig waren uit het culturele integratie-denken, verwijderd waren, bleef de notie van Nederlandse taal, gekoppeld aan Nederlandse cultuur, wel in het Taalunieverdrag staan. De Belgische voorzitter W. Debrock vond zelfs dat via een omweg nu toch de doelstellingen van het 'rode boekje' verwezenlijkt waren⁸¹. Bij de ondertekening van het verdrag in 1980 sprak de Nederlandse minister Pais van onderwijs uitsluitend over de Nederlandse taal, hij gebruikte het woord cultuur niet één keer⁸²; de Belgische minister De Backer-Van Ocken had het over het prestige van de Nederlandse taal en cultuur⁸³. Voor de Vlamingen was de Taalunie de bekroning van het streven van de Vlaamse beweging en het betekende een nieuw begin van een hechte Vlaams-Nederlandse culturele relatie, voor de Nederlanders was het een samenwerkingorgaan om lastige kwesties als de spelling nu eens goed te regelen en het Nederlands internationaal een sterkere positie te geven. Het woord integratie vatten de Nederlanders over het algemeen anders op dan de Vlamingen. Dat de term toch nog in het verdrag voorkwam, zullen de Nederlandse ministers op de koop toe genomen hebben. Het verdrag moest immers nog verder vorm krijgen en in de praktijk zou wel uitgemaakt worden op welke terreinen wel en niet geïntegreerd zou worden. Tenslotte nam het comité van ministers, de Nederlandstalige ministers van onderwijs en cultuur van beide landen, de besluiten⁸⁴.

Er was dus voldoende politieke wil aanwezig om een verdrag te sluiten, dat veel minder vrijblijvend was dan het cultureel verdrag. De ervaring had ook geleerd dat het heel moeilijk was zonder dwingende overeenkomsten tot gezamenlijke standpunten in taaizaken te komen. De spelling was daar het duidelijkste voorbeeld van. De pleitbezorgers van culturele integratie schatten de situatie juist in toen zij de verschillende structuren in beide landen als een groot obstakel aanwezen bij samenwerking en coördinatie. Dat obstakel zou de Taalunie weg moeten nemen, hoewel de verdragspartners er verschillende verwachtingen van hadden.

De politieke wil stond al heel snel onder zware druk van de bezuinigingen, die een behoorlijk functioneren verhinderden⁸⁵. Afgezien daarvan zou het nog veel aanpas-

81 W. Debrock, 'Overwegingen bij het 'Ontwerp voor een Nederlandse Taalunie'', *Gedeeld Domein*, XXXI (1977) 9-11; ook gepubliceerd in *W.B.-Cahier* (1978) 15-21 en *Dietsche Warande en Belfort*, CXXII (1977) 722-730.

82 'Toespraak van dr. A. Pais, Nederlands minister van onderwijs en wetenschappen, bij de ondertekening van het Taalunieverdrag op 9 september 1980 te Brussel', in: *Vijfjaar Taalunieverdrag 1980-1985*, 60.

83 'Toespraak van mevrouw R. de Backer-Van Ocken, Belgisch minister van de Vlaamse gemeenschap, bij de ondertekening van het Taalunieverdrag op 9 september 1980 te Brussel', in: *Vijfjaar Taalunieverdrag*, 60.

84 Bij de evaluatie van de Taalunie na tien jaar heeft R. Willemys dit een fundamenteel probleem voor het functioneren van de Taalunie genoemd. 'Evaluatie van de Nederlandse Taalunie', *Publikatieblad Nederlandse Taalunie*, III (1990) 26.

85 Gemengde commissie; notulen 80ste vergadering, Zutphen, 2 en 3 december 1982. Buza NL 2175; 810.1 België-Nederland; Uitvoering cultureel verdrag, vergaderingen gemengde commissie, 1982-1983.

sing en compromissen vergen om het verdrag inderdaad te laten werken. Het Taalunieverdrag was niet de onvermijdelijke uitkomst van een ontwikkeling naar culturele integratie. Het was in de gegeven omstandigheden het hoogst haalbare samenwerkingsverband, dat twee politieke tradities en opvattingen over taal en cultuur moest verenigen, die op papier mooi aan elkaar te lijmen waren, maar in de praktijk moeilijk te verenigen bleken.

Hoewel het oprichten van culturele instituten op eikaars grondgebied zich groten-deels tegen dezelfde achtergrond en in dezelfde periode afspeelde als het oprichten van de Taalunie, verliep dat proces een stuk minder voorspoedig. België en Nederland hadden al in 1946 in het cultureel verdrag vastgelegd een cultureel instituut in eikaars land op te richten, maar zij hadden dit nooit uitgevoerd. Tijdens de ministersconferentie van 1975 waarop het principebesluit tot oprichting van de Taalunie werd genomen, spraken de ministers ook af een cultureel instituut in het Partnerland op te richten⁸⁶. Vanaf de vroege jaren zeventig waren Nederland en Vlaanderen al op ambtelijk niveau bezig daar voorbereidingen voor te treffen.

Dat het Nederlands Huis in Brussel er niet kwam en het Vlaams cultureel centrum 'De Brakke Grond' in Amsterdam wel, had veel te maken met binnenlandse belangenafwegingen. Terwijl in Nederland drie betrokken ministeries, buitenlandse zaken, cultuur, recreatie en maatschappelijk werk en onderwijs en wetenschappen, touwtrekken om het project en door de Tweede Kamer gesommeerd werden eindelijk een Nederlands Huis in Brussel op te richten⁸⁷, ging het Vlaamse ministerie ondanks allerlei protesten uit de Vlaamse Raad — het Nederlandstalige parlement sinds 1980 — en uit de culturele wereld in Vlaanderen onverdroten door met haar plannen voor een Vlaams cultureel centrum in Amsterdam. Grote promotor daarvan was de kabinetschef van Nederlandse cultuur Fleerackers⁸⁸. Zijn activiteiten werden in Nederland met argusogen gadegeslagen, want zijn werkwijze was voor Nederlandse begrippen onorthodox. 'De aangelegenheid wordt nu geheel buiten de Nederlandse regering om door de Belgische kabinetschef geregeld met het stadsbestuur. Formeel is dat onjuist, maar het moet maar zo gelaten worden, want Nederland heeft een Nederlands Huis in Brussel op de lange baan geschoven. Als het geheel formeel geregeld wordt, wordt er misschien een Nederlandse contraprestatie verlangd', aldus een Nederlands ambtenaar⁸⁹. Er zaten heel wat haken en ogen aan de verwerving van het pand 'De Brakke Grond' in Amsterdam, van problemen met de projectontwikke-

86 Korte samenvatting van hetgeen op 4 februari 1975 in Den Haag besproken is. Buza NL 498; 810.1 België-Nederland; Uitvoering cultureel verdrag, vergaderingen gemengde commissie, 1975-1975.

87 Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 9178-1979. 14206, nr. 8. Nota betreffende de internationale culturele betrekkingen. Motie van het lid Deetman c.s.

88 Zijn rol was voornamelijk achter de schermen, slechts af en toe duikt zijn naam op. Maar zijn archief, dat vrijwel niet voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijk is, bevat uitgebreide documentatie over de voorbereidingen van De Brakke Grond. Inventaris archief J. Fleerackers (KADOC Leuven), 6.7: De Brakke Grond, het Belgisch cultureel centrum voor Nederlandse cultuur te Amsterdam, 76-78.

89 Aantekening voor chef DCV over voorlopig bestemmingsprogramma van 'De Brakke Grond' als kunst- en cultuurcentrum van het ministerie van Nederlandse cultuur te Brussel, d.d. 7-9-'76. Buza NL 2192; 810.3 België; Belgisch cultureel centrum te Amsterdam (Belgisch huis 'De Brakke Grond') deel I, 1976-1980.

laar via protesten van buurtbewoners tot problemen met het Belgische ministerie van financiën, dat de onderneming onvoldoende financieel onderbouwd vond⁹⁰.

Aanzien en prestige waren de belangrijkste drijfveren voor de besluitvormers in Vlaanderen. Al ontkende minister De Backer-Van Ocken van Nederlandse cultuur het keer op keer — het zou geen prestigeproject zijn, maar pure noodzaak — de gedrevenheid waarmee zij argumenteerde dat hier de kans lag voor het autonome Vlaanderen om zijn cultuur uitstraling te geven en dan nog in het land waarmee het zich cultureel het meest verwant voelde, weerspiegelde wel degelijk een verlangen naar aanzien en prestige in Nederland⁹¹. Minister De Backer liet zich op geen enkele wijze afbrengen van haar voornemen Vlaanderen te profileren in Nederland nu dat eindelijk zonder communautaire kleerscheuren kon. Het oprichten van 'De Brakke Grond' als Vlaams cultureel centrum kwam tegelijkertijd in een sfeer van concurrentie met de Franse gemeenschap terecht, omdat de Franse gemeenschap in 1979 een cultureel centrum vestigde in Parijs⁹². Vlaanderen wilde zichzelf net zo goed in België profileren als daarbuiten. Andere motieven speelden voor Vlaanderen nauwelijks een rol. Vlaanderen had nog geen economische bevoegdheden op het moment dat het besluit viel het cultureel centrum op te richten; economische motieven waren er dus niet. Specifieke politieke doelen speelden niet echt een rol: Vlaanderen had nog veel te beperkte politieke macht om die na te streven.

Voor Nederland lag de motivering iets anders. Aanzien en prestige speelden voor Nederland geen aantoonbare rol. Als er een instituut zou komen, zou dat vooral sober en functioneel moeten zijn⁹³. Om cultureel prestige bij de Vlamingen maakte Nederland zich niet zo druk. Voor Nederland waren economische motieven ook geen echte drijfveer: er waren al voldoende economische banden met België. Maar het was wel opvallend dat de laatste strohalm om het project te redden in een tijd van zware bezuinigingen, Holland Promotion was; als het ging om economische belangen bleken er wel potjes te zijn om culturele projecten uit te betalen. Maar helaas, het Nederlands Huis diende geen exportbelang en dus ging die vlieger niet op⁹⁴. Nederlands voornaamste politieke drijfveer was geheel België te bedienen met een cultureel instituut en vooral Vlaanderen niet te bevoordelen. Er was wel onenigheid tussen de

90 Vlaamse Raad, Handelingen nr. 5, 16 december 1980. Vraag van de heer L. van Geyt tot de staatssecretaris van de Vlaamse gemeenschap (R. de Backer-Van Ocken) over de financiële weerslag van het project 'De Brakke Grond' op het cultuurbeleid in Vlaanderen.

91 Vlaamse Raad, Handelingen nr. 7, 25 februari 1981. Vraag van de heer F. Colla tot de staatssecretaris van de Vlaamse gemeenschap (R. de Backer-Van Ocken) over de aankoop van 'De Brakke Grond' te Amsterdam. Vraag van de heer A. de Beul tot de staatssecretaris van de Vlaamse gemeenschap (R. de Backer-Van Ocken) over de aankoop van 'De Brakke Grond' te Amsterdam.

92 'Belgische culturele vetes woeden rond Brakke Grond', *NRC Handelsblad*, 21-5-1981.

93 Memorandum d.d. 22-2-1974 van DCV/CS aan chef en wnd. chef DCV. Onderwerp: eventuele oprichting Nederlands cultureel instituut te Brussel. Buza NL 1497; 810.2 België; I Nederlands cultureel instituut te Brussel.

94 Memorandum nr. 115/1980, d.d. 7-8-1980 aan de leden van en waarnemers bij de coördinatiecommissie voor internationale culturele betrekkingen; onderwerp: verslag 93ste vergadering C1CB op 27-6-1980; Nederlands Huis te Brussel. Buza NL 511; 810.3 België; Nederlands cultureel instituut te Brussel (Nederlands Huis).

betrokken ministeries van CRM, onderwijs en buitenlandse zaken over de oprichting van een Nederland cultureel centrum in België. Er bleken verschillen van inzicht in de taakstelling van het instituut tussen de ambassade en CRM. CRM wenste het 'brede cultuurbegrip' uit te dragen en geen elitair centrum op te richten⁹⁵. De Nederlandse ambassadeur taxeerde dat de Belgen het streven van CRM niet op prijs stelden, omdat zij met het 'brede cultuurbegrip aanzienlijk minder ver zijn dan Nederland: ook de Nederlandse verlichte vrijheid op radio, t.v. en filmgebied wordt in België niet onverdeeld gunstig ontvangen⁹⁶. Zij zouden een instituut met meer glamour verwachten. De taallessen die het instituut zou gaan verzorgen mochten 'niet (onbedoeld) leiden tot een onjuiste beeldvorming als zou het, op welke wijze dan ook, participeren in de talenkwestie⁹⁷. Het Nederlandse ministerie van onderwijs voorzag dan weer problemen met België over taallessen, want die kon België net zo goed zelf verzorgen⁹⁸.

Versterken van het wederzijds begrip speelde in beide gevallen een rol, maar in het geval van Nederland een heel ingewikkelde. Nederland wilde koste wat kost voorkomen dat haar centrum geïdentificeerd zou worden met Vlaamse culturele activiteiten en aspiraties. Krampachtig hielden de beleidsmakers vast aan het dogma van de onpartijdigheid en het aanspreken van beide taalgroepen in België. De preciaire tweetalige situatie in Brussel maakte Nederland, met name het ministerie van buitenlandse zaken, nog meer volhardend hierin⁹⁹. Terwijl de culturele betrekkingen al jaren in Nederlands-Vlaamse richting evolueerden, en de Taalunie hier een consequentie van was, wilde Nederland zich met dit Huis expliciet richten op geheel België. Maar juist het communautaire mijneveld en de onbekendheid van Nederland met die problematiek maakten het erg moeilijk de doelstelling van wederzijds begrip vol te houden. Begrip wilde Vlaanderen ook kweken, en nog veel meer dan dat. Begrip was maar een eerste stap. In de relatie die Vlaanderen trachtte op te bouwen met Nederland, onder andere door middel van 'De Brakke Grond', wilde het zijn culturele verworvenheden uitbreiden via Nederland. Culturele integratie moest Vlaanderen meer aanzien en meer mogelijkheden geven. Nederland was volgens die opvattingen als taal- en dus cultuurgenoot een noodzakelijke partner¹⁰⁰.

95 Brief d.d. 14-10-1975 van de Nederlandse ambassadeur aan de directeur-generaal voor culturele zaken CRM, no. 9988. Verslag van de vergadering over het Nederlands cultureel instituut te Brussel (1-7-1975). Buza NL 511; 810.3 België; Nederlands cultureel instituut te Brussel (Nederlands Huis).

96 Beknopt verslag van de bespreking te Brussel op 16 mei 1975 gehouden in de Nederlandse ambassade aldaar betreffende Nederlands Huis te Brussel. Buza NL 511; 810.3 België; Nederlands cultureel instituut te Brussel (Nederlands Huis).

97 Beknopt verslag van de bespreking te Brussel op 16 mei 1975 gehouden in de Nederlandse ambassade aldaar betreffende Nederlands Huis te Brussel. Buza NL 511; 810.3 België; Nederlands cultureel instituut te Brussel (Nederlands Huis).

98 Notulen van de 34ste vergadering van de coördinatiecommissie voor de internationale culturele betrekkingen, 27-8-1971. Buza NL 1497; 810.2 België; I Nederlands cultureel instituut te Brussel.

99 Brief van de Nederlandse ambassadeur aan de minister van buitenlandse zaken, d.d. 3-8-1979, nr. 7898/1827. Betreft; Nederlands Huis te Brussel. Buza NL 511; 810.3 België; Nederlands cultureel instituut te Brussel (Nederlands Huis).

100 Voorlopig bestemmingsprogramma van 'De Brakke Grond' als kunst- en cultuurcentrum van het

Kortom: Vlaanderen wenste een exclusieve prestigieuze culturele relatie met Nederland en een eigen cultureel instituut was een middel daartoe. Nederland wenste een zakelijke, pragmatische relatie met Vlaanderen als het om gezamenlijke belangen ging en verder een relatie met geheel België. Die verschillende uitgangspunten hoefden het vestigen van culturele instituten niet in de weg te staan. In Vlaanderen gebeurde dat dan ook niet: 'De Brakke Grond' moest er komen vanwege het grote belang dat bewindhebbers hechtten aan vérgaande culturele betrekkingen met Nederland en een duidelijke Vlaamse profilering. In Nederland was er brede politieke steun voor een Nederlands Huis — vrijwel de hele Tweede Kamer stemde ermee in — maar in de afweging met andere politieke belangen in een tijd van zware bezuinigingen en vanwege de verschillende visies van de betrokken ministeries ging het project ten onder. De Nederlandse ministerraad vond het project niet zwaar genoeg om er veel geld aan te besteden.

Nu was het verschil tussen Nederland en Vlaanderen dat Nederland nog veel meer terreinen had waarop het zich in het buitenland kon profileren, en dat ook bij voorkeur deed; culturele betrekkingen hadden geen hoge prioriteit. Vlaanderen kon zich vooralsnog internationaal alleen cultureel profileren en de politieke leiders hadden daar ook grote behoefte aan.

Besluit

Het cultureel verdrag tussen België en Nederland vervulde aanvankelijk een functie die uitsteeg boven de mogelijkheden van een cultureel verdrag: het was voor veel Vlamingen de enige mogelijkheid om onverdachte culturele banden met Nederland aan te knopen. Dat is ook gelukt, dankzij het behoedzame optreden van enkele Vlaamsgezinden in de gemengde commissie in de eerste jaren van de werking van het verdrag en vanaf de jaren zestig vooral dankzij interne ontwikkelingen naar grotere Vlaamse autonomie in België. De culturele betrekkingen zijn sinds 1946 enorm uitgebreid in aantal en in variatie, vaak gegenereerd door het cultureel verdrag, maar ook regelmatig daarbuiten tot stand gekomen. Persoonlijke netwerken van kaderleden van particuliere organisaties en van sommige leden van de gemengde commissie waren belangrijk voor het uitbouwen van contacten. Hoewel culturele betrekkingen op zichzelf marginaal waren en in het geheel van internationale betrekkingen nauwelijks een rol speelden, lag het belang van de Nederlands-Belgische betrekkingen in de voortdurende inspanningen van enkelen, die hun invloed en netwerken gebruikten om de Nederlands-Vlaamse samenwerking gestalte te geven, vaak onder de vlag van Belgisch-Nederlandse samenwerking.

Hun inspiratie daarbij was ideologisch: door middel van culturele integratie wilde Vlaanderen zichzelf cultureel verheffen, prestige en aanzien verwerven in België en een eigen plaats in Europa veroveren. Aanvankelijk waren het alleen enkele leden van particuliere organisaties die culturele integratie nastreefden. Vanaf het moment dat Vlaanderen binnen België meer armslag kreeg, hamerden ministers van Neder-

landse cultuur en later de Cultuurraad op culturele integratie met Nederland. Zij wens-ten via intensieve contacten met Nederland Vlaanderen politiek op de kaart te zetten. Vlaamsgezinde organisaties wilden de taal- en cultuurgemeenschap, die zij met Nederland dachten te delen, versterken. De gezamenlijke taal was voor Nederland wel, maar de gedeelde cultuurgemeenschap was voor de Nederlandse overheid geen argument voor samenwerking; bij particuliere organisaties speelde het wel een rol, zij het minder prominent dan in Vlaanderen. De culturele integratie liep vast op de onvol-tooide culturele autonomie in België en Nederlandse huiver om met een niet auto-noom deel van een bevriende staat vérgaande samenwerkingsverbanden aan te gaan. Pas toen Vlaanderen met de grondwet in de hand samenwerking met Nederland probeerde vorm te geven, volgde Nederland schoorvoetend de Vlaamse dynamiek.

Hoewel de Nederlandse overheid probeerde heel België te vriend te houden en kramp-achtig vasthield aan dit dogma, verdween in de praktijk Franstalig België uit het vizier. Het bleek toch makkelijker samen te werken met taaigenoten, ook al hielden die er andere opvattingen over de rol van de taal in de cultuur op na. Lange tijd hebben de — vaak niet uitgesproken — verschillende opvattingen daarover weder-zijds begrip in de weg gestaan. Vanuit het idee dat Franstaligen niet voor het hoofd gestoten mochten worden, holde Nederland altijd achter de Belgische feiten aan. Pas na de staatshervorming van 1993 is het Nederlandse beleid ten aanzien van België gaan inspelen op de vergaande autonomie voor de deelstaten¹⁰¹. De Nederlands-Vlaamse samenwerking is pas in 1995 officieel vastgelegd in een Nederlands-Vlaams cultureel verdrag. De openstelling van de Europese binnengrenzen heeft daarnaast in Nederland ook de ogen geopend voor de (culturele) kwetsbaarheid van kleine lan-den. In beide landen is het internationaal cultureel beleid uitgebouwd en veel meer afgestemd op het algemeen buitenlands beleid.

Uit het streven naar culturele integratie bleek ook de grote invloed van binnenlandse ontwikkelingen op de culturele betrekkingen tussen beide landen. Omdat lange tijd doelstellingen voor de (bilaterale) culturele betrekkingen ontbraken in beide landen, dreven de culturele betrekkingen mee op de binnenlandse ontwikkelingen. Met name de Belgische evolutie in de richting van een federale staat had grote invloed op de Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen. Omdat iedere stap in het staats-hervormingsproces de Vlamingen meer armslag gaf, steeg de Vlaamse druk op Ne-derland om steun te geven en zo Vlaanderen te helpen zijn positie nog meer te versterken. Voor de Vlamingen was Nederland een onmisbare partner om de eigen iden-titeit in België uit te bouwen, omgekeerd had Nederland Vlaanderen daarvoor niet nodig. Van Nederlandse kant sijpelden soms opvattingen over binnenlandse cultuur-politiek door in de betrekkingen met België. Nederland had veel minder duidelijke culturele belangen op het spel staan in de relatie met België. De veronderstelde cultuur-gemeenschap van Nederlanders en Vlamingen, heeft de Belgisch-Nederlandse cultu-rele betrekkingen weliswaar een uniek karakter gegeven, maar tegelijkertijd veel span-ningen veroorzaakt.

101 *Nieuwe bestuurlijke verhoudingen in België en de betrekkingen met Nederland* (Notitie ministerie van buitenlandse zaken, aangeboden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 17 november 1993, DEU-380).

De zuigkracht van het medium. Historici als televisiedeskundigen*

JO TOLLEBEEK

Deskundigen brengen de dingen in beweging. Hun optreden verleent de wetenschap publieke autoriteit en maatschappelijke status. Politiek en beleid krijgen in deskundig vertoon een zakelijk karakter. In een cultuur van experts wordt stoffige geleerdheid sociaal belangwekkende en vaak duur betaalde kennis en verliezen ideologie en willekeur snel terrein. De manier waarop deze verschuivingen zich voltrekken, is echter mede afhankelijk van het medium waarvan de deskundigen zich bedienen. Televisiedeskundigheid is iets anders dan het schrijven van rapporten voor de overheid of het presenteren van laboratoriumresultaten in de rechtszaal. Psychologen en juristen, medici en politicologen verschijnen op het scherm en formuleren er hun commentaren. Maar zij doen dat in een heel eigen wereld. Daarin begeven zich ook de Nederlandse historici.

Televisie is in Nederland pas laat tot ontwikkeling gekomen. De mogelijkheden van het nieuwe medium werden weliswaar al vanaf de jaren 1930 door een aantal adviescommissies van de overheid afgetast, maar dat betekende toch slechts een 'valse start'¹. Na de Oorlog dwong Philips Experimentele Televisie de overheid tot verder gaande stappen. In 1951 werd de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) opgericht. Op 2 oktober van dat jaar werd vanuit Studio Irene in Bussum de eerste nationale uitzending in de ether gebracht. Maar ook toen werd de televisie nog met argwaan bekeken. Daar waren vele redenen voor. De regering onderkende een drang tot overconsumptie, die moeilijk met de geest van de wederopbouw strookte. Cultuurcritici wantrouwden de televisie als een voor de gang van de beschaving gevaarlijk instrument. De verzuilde elites vreesden hun greep op de samenleving te verliezen. Zij slaagden erin — niet zonder moeite — de verzuilde structuur van het omroepbestel te handhaven: de NTS bleef een 'kleurloze' organisatie ten dienste van de op levensbeschouwelijke leest geschoeide NCRV, KRO, VARA, AVRO en de kleinere VPRO. Alles bleef beperkt, getuige de cijfers. In 1955 bezat nog slechts 4% van de Nederlandse gezinnen een televisietoestel. In 1957 waren er niet meer dan twaalf uitzendingsuren².

Desondanks schiep de televisie een nieuw en belangrijk forum voor aspirant-deskundigen, ook voor de historici onder hen. De beheerders van het medium wilden de kijkers immers niet alleen amusement, maar ook informatie bieden. In 1956 werd

* Deze tekst werd eerder voorgedragen op het 47ste Vlaams-Nederlands Historisch Congres, Nijmegen, 26-28 mei 2000. Ik dank Hilde de Ridder-Symoens, Piet de Rooy, Wijnand Mijnhardt, Piet Leupen en de andere deelnemers van dit congres voor hun suggesties.

1 J. Wieten, "Vuistslagen op peluws". De valse start van de televisie in Nederland', *Jaarboek mediageschiedenis.V* (1993) 163-197.

2 Zie H. Kleijer, G. Tillekens, 'De spiegel van de moderne romantiek. De acceptatie van de televisie in de jaren vijftig en zestig', in: H. Kleijer, A. Knotter, F. van Vree, ed., *Tekens en teksten. Cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late Middeleeuwen* (Amsterdam, 1992) 144-157.